

1. ECZACILIĞIN KÖKENLERİ

Tıp ve eczacılığın kökenleri hakkında kesin bilgilere ulaşmak güçtür. Tarih öncesi devirlerde yaşamış olan topluluklardan kalan bazı kalıntılar ve özellikle zamanımızda yaşayan bazı ilkel toplulukların yaşayış ve davranışlarından yola çıkarak bazı sonuçlara varmak mümkünse de bunların doğruluğunu araştırmak olanağından yoksunuz. Bununla beraber hastalığın en az insanlık tarihi kadar eski olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Günümüze kadar ulaşmış bazı hayvan kemik fosillerinden görülen belirtilere göre, hastalıklar ve hastalık âmilleri insandan önce dünyada bulunuyordu. Bu nedenle çok eski çağlarda da, insanların hastalıklar ile savaşta bazı yöntemlerinin bulunduğunu kabul etmek gerekir.

Bu dönemde insanlar doğal ortamda hür yaşayan hayvanların bazı bitkileri çok iyi tanıyıp, faydalı ve zararlıyı ayırdıklarını, hastalandıklarında hangi bitkiyi yediklerini gözlemlemişler ve bu bitkileri kendi hastalıklarında kullanmaya başlamışlardır. Böylece ilk insanlar kendilerinin hem hekimi hem de eczacısı olmuş; ağrılı yerlerine güneşte ısıtılmış taş koymuş, ağaç yapraklarını yaralarına bitki lifleriyle sarmış,

kırıklarını ağaç dalları ve çamuru kullanarak sabitleştirmeye çalışmıştır. Bin yıllar içinde tedavi metotları kabile şefleri, rahipler, büyücüler gibi bu işe yatkın meraklı kimselerin elinde toplanmıştır.

2. ESKİÇAĞ'DA ECZACILIK

Diğer alanlarda olduğu gibi eczacılık sanatının da uygar insanlığın beşiği olan Yakın Doğu'da (Mezopotamya, Anadolu ve Mısır) doğduğu kabul edilmektedir. Eski çağda ilaçların genellikle bitkisel kökenli droglardan hazırlanması nedeniyle, bu dönemde eczacılık "drogları tanıma ve bunlardan basit yöntemlerle ilaç hazırlama" düzeyinde bulunuyordu.

2.1. Mezopotamya Medeniyeti

Eski Mezopotamya medeniyetinde halkın sağlık problemlerine değişik yönlerden yardımcı olmaya çalışan üç rahip sınıfının olduğu görülmektedir:

1. Barular: Gelecekte haber vericiler olarak hastalığın sonucunu karaciğer falı, zeytinyağı falı gibi yöntemlerle bildirenler. Hastalığın sonucunu; yaşayacak, iyileşecek, kurtulacak veya ölecek, kurtulamayacak, biraz çekecek sonra iyileşecek gibi kısa sözlerle bildirenler.

2. Asular: Bitki, maden ve hayvan kaynaklı ilaçlarla hastalıkları tedaviye çalışanlar. Dini bir statüye sahip veya rahiplerle aynı seviyede, aynı sınıftan sayılırlardı.

3. Asipular: Üfürükçülük ve büyücülük yoluyla hastalığa sebep olan cinleri vücuttan kovarak kişiyi iyileştirmeye çalışanlar.

Bu dönemde hastalıkların tedavisi dua, sihir, muska gibi araçlarla ampirik temele dayanan bitki, hayvansal ve mineral kökenli ilaçlara dayanmaktaydı. Yüzyıllar boyunca denenilen ve gözlenen maddeler M.Ö. 2000 başlarından itibaren dikkatle kaydedilmiş, bu malzeme kuşaktan kuşağa zenginleştirilerek geliştirilmiştir. R. C. Thomson, Mezopotamya kodeksinde hardal, hurma, kenevir, siyah banotu, zeytin gibi 250 bitkisel; bal, balmumu, domuz ve fil yağı, kaplumbağa, yılan gibi 180 hayvansal; alçı, bakır, kaya tuzu gibi mineral kaynaklı 120 drog tespit etmiştir.

Bu medeniyete ait en eski farmakope bugün **Berlin Önasya Müzesi**'nde sergilenmektedir. Asurlular zamanında yaşamış Nabu-Leu adında bir doktorun eseri olan tabletin iki yüzünde üç sütunda ilaç yapımında kullanılan çeşitli maddeler 13 grupta sınıflandırılarak yazılmıştır. Birinci kolonda bitkinin adı, ikinci kolonda kullanıldığı hastalık, üçüncü kolonda ise ilacın hazırlanma ve kullanış şekli bulunmaktadır. Bu tek tablet bile Sümerlilerde eczacılığın bir hayli geliştiğine örnek teşkil etmektedir.

2.2. Eski Mısır Medeniyeti

Bu medeniyete ait tıp ve eczacılık bilgilerini, arkeolojik kalıntılardan çıkan buluntular, anıtlar ve mezarlarda bulunmuş mumyalar, eşya, duvar resimleri, reçeteler, büyük bir kısmı reçete koleksiyonunu ihtiva eden tıbbi papirüsler, **Heredotus** ve **Diyotorus** gibi yazarların eserlerinden öğrenmekteyiz.

Eski Mısır'da en önemli tıbbi kaynaklar olan papirüslerdeki bilgiler M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu papirüslerin en önemlileri **Ebers Papirüsü, Edwin Smith Papirüsü, Hearts Papirüsü, Kahun Papirüsü** olup eczacılık açısından Ebers Papirüsü büyük önem taşımaktadır. M.Ö. 1500'lü yıllarda yazıldığı tahmin edilen bu papirüste 875 reçeteye, 250 civarında hastalıklarla ilgili bilgiye rastlanmıştır. Bu bakımdan bir tür kodeks işlevi gördüğü söylenebilir. Papirüste yer yer ilaçların hazırlanışı ve kullanış şekli de açıklanmıştır. Bu reçetelerde firavun inciri, hurma, akasya, pelin otu, ardıç, safran, reçine, soğan, sarımsak, anason gibi bitkisel; kurutulmuş kan veya taze kan, hayvan organları, deniz tuzu, şap, güherçile gibi maddeler tespit edilmiştir. Kullanılan ilaçlar çoğunlukla basit olup zaman zaman kombine ilaçlara da rastlanmıştır. Bu bilgiler bile eczacılığın Eski Mısır'da uzmanlık dalı olarak varlığını göstermektedir.

2.3. Eski Hint Medeniyeti

Eski Hint kültüründen kalan tıbbi metotlar yüzyıllar boyunca Batı'da da kendini hissettirmiştir. M.Ö.5.Yüzyıldan itibaren Hindistan'dan Mezopotamya ve Yunan medeniyetine ilaç ve tıbbi bilgilerin gönderildiğine dair bilgiler vardır. Ayrıca **Dioscorides**'in meşhur *Materia Medica*'sındaki terminolojinin bir kısmının Hint dilinden alındığı da ispatlanmıştır.

Eski Hint tıbbını iki devrede incelemek mümkündür:

a. Vedik Dönem: M.Ö. 800 yılına kadar sürdüğü varsayılan bu döneme ilişkin tıbbi bilgiler, Hintlilerin dört kutsal kitabı olan ve pek çok büyük hastalığın tanımlandığı "veda"lardan elde edilir. Bu dönemde hastalıkların nedeni olarak günahlar, bulutlar, nem, rüzgar vb. görülmektedir.

b. Brahmanik dönem: M.Ö. 800-M.S. 1000 yılları arasında kalan devredir. Bu döneme "Brahmanik dönem" denmesinin nedeni Hint rahiplerinin "kast"ı olan Brahmanik kastın ideolojik olarak üstün bir değer taşımasıdır. Bu dönemde tıbbi metotların rasyonel olduğu ve yüksek kalitede bir tıbbi öğrenimin olduğu tahmin edilmektedir. Bu döneme **Şaraka** ve **Susruta** gibi büyük hekimler ve eserleri hakimdir. Tedavide afyon, güzelavratotu, köpek üzümü, sinameki, esrar gibi 760 bitkinin yanında antimon, boraks, civa gibi bitkisel ve madensel kaynaklı maddelerden oluşan bileşik ilaç reçeteleri kullanılmaktaydı.

2.4. Eski Yunan Medeniyeti

Yaklaşık 1000 yıllık bir devreyi kapsayan Yunan tıbbi sürekli bir değişim içinde olmuştur. Bu dönemde hastalıklar, doğaüstü bir olay olarak tanımlanmaktan çıkmış; bilimsel açıdan ele alınmıştır.

Eski Yunan tıbbını üç döneme ayırmak mümkündür:

a. Mitolojik Dönem: Bu dönemde tedavi, mitolojik karakterler adına yapılmaktadır. **Asklepios** adına 300'den fazla "**Asklepion**" adı verilen tapınaklar kurulmuştur. Hastalar bu mabetlerde uykuya yatar; daha sonra gördüğü rüyaya göre hastalığın tedavi metodu belirlenirdi. Sıcak su banyosu, beden-ruh eğitimi, müzik gibi meşguliyet tedavilerinin yanında bazen basit ilaç terkiplerinden de yararlanılırdı. Asklepiyonlara ölümcül hastalar ve doğum sırasındaki kadınlar kabul edilmezdi.

b. Filozof Hekimler Dönemi: Bu dönemde tıbbi olaylar tabiat felsefesiyle açıklanmaya çalışılmış, olaylar arasında sebep-sonuç ilişkileri kurulmuştur. **Empedokles**; hava, su, ateş ve topraktan gelen ve "**Dört Unsur Teorisi**" ola-

rak da bilinen "**Humoral Patoloji Teorisi**"ni kurmuştur.

c. Bilimsel Dönem: Bilimsel dönemin en önemli temsilcisi hiç şüphesiz **Hippokrates**'tir. Modern tıbbın babası olarak kabul edilen Hippokrates, geleneksel dini-sihri tedavi yöntemlerine karşı akla-deneye yer veren bir tıp anlayışı ortaya koymuştur. Hippokrates'in yazdığına inanılan yaklaşık 60 eserden "Tanı, Özlü Sözler (Aphorismai), Bulaşıcı Hastalıklar, Kalbe Dair, İnsanın Yapısı" en önemlilerdendir. Bu eserlerde kullanılan pek çok tıbbi terim günümüze kadar ulaşmıştır.

2.5. Eski Roma Medeniyeti

Eski Roma eczacılığı, Eski Yunan eczacılığının devamı niteliğindedir. Bu nedenle Roma döneminde önemli gelişmeler kaydedilmemiştir. Dönemin özelliği; drog ve ilaç satıcılarının ortaya çıkmasıdır. Bu tür satıcılar sattıkları ürüne göre çeşitli isimlerle anılmaktadır. Bunlar arasında **Aromatarii**, **Herbarii**, **Pharmakopoi**, **Pigmantarii**, **Rhizomatarii**, **Speciarii**, **Unguentarii** gibi esnaf sayılabilir.

Eski Roma'daki ünlü hekim-eczacılardan biri de **Dioscorides**'tir. Dioscorides'in De Materia Medica adlı kitabı 17. yüzyıla kadar temel başvuru kaynağı olarak kullanılmış olup Anadolu tıbbi bitkileri üzerine yazılmış bilinen en eski kaynaktır. Kitapta 600 kadar drog ele alınmış ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bunların 500 kadarı bitkiselidir.

Bu dönemin diğer önemli hekim-eczacısı ise **Bergamalı Galenos**'tur. Galenos, İskenderiye ekolünün polifarmasisini benimsemiş ve bu amaçla pek çok ilaç hazırlamıştır. Bu tür preparatlara bu nedenle Galenik preparatlar da denilmektedir. Yazdığı kitaplar Ortaçağda Süryanice, Arapça ve Latince'ye çevrilmiştir.

3. ORTAÇAĞ'DA ECZACILIK

Avrupa'nın tam bir cehalet dönemi yaşadığı bu çağda, İslam ülkeleri Eskiçağ uygarlığı dönemi bilginlerinin eserlerini koruma, kendi dillerine çevirme ve bunları anlama işlemlerini büyük bir başarı ile yapmışlar ve bilhassa anatomi, botanik, kimya ve eczacılık alanlarında önemli ilerlemeleri gerçekleştirmişlerdir.

3.1. AVRUPA

Bu dönemde diğer mesleklerde olduğu gibi hekimlik ve eczacılık da bir kargaşa ve gerileme içinde idi. Latince "Ubi sunt tres medici, ibi sunt duo athei" (1) cümlesi ortaçağda hekimliğe bakış açısını özetleyen bir anlatımdır (2). Bununla birlikte ortaçağda kiliseler eczacılığın yapıldığı ve ilerletildiği yegâne kurum olmuştur. Manastırların bahçelerinde tıbbi bitkiler yetiştirilmiş, droglar elde edilmiştir. (Manastır Tababeti)

Bu dönemlerde hekimler, hastanın kullanacağı ilaçları da hazırlamakla beraber, ilaçların hazırlandığı drogları (kök ve otları) toplama işini çok önceleri terketmişlerdir. Bu gibi bitkisel drogları toplayıp, kurutup, tam veya toz edilmiş halde satan bir esnaf gurubunun daha Romalılar döneminde ortaya çıktığını görüyoruz. "Rhizotome" veya "Herbarii" denilen bu esnaf bitkileri toplar, kurutur, drogları hazırlar, ve satışa sunar. Bu esnaf Osmanlı döneminde "Kökçü" olarak tanınan esnafın karşılığıdır. Bunların yanında "Pigmentarii" veya "Seplasiarii" denilen diğer bir esnaf gurubu daha bulunuyordu. Bunlar kendi ülkelerinde elde edilen drogların yanında, dış ülkelere gelen drog ve baharatları da dükkanlarında satıyorlardı. Bu gurup Osmanlı İmparatorluğu'nda aktarlara karşılık olan esnaftır.

Roma İmparatorluğu döneminde yukarıda sayılan drog satıcısı esnaf yanında bir de "pharmacopoles" denilen esnaf gurubu meydana gelmiştir. Bunlar ilkel maddelerden ilaç hazırlayıp hastalara verirlerdi. Bu esnaf, dükkan sahipleri (Sellularii) veya geziciler (circulatores) olmak üzere ikiye ayrılıyordu. İkinci gurubun dükkanı yoktu, bugünkü seyyar satıcılar gibi, hazırladıkları ilaçları gezerek satarlardı.

15. yüzyıla ait bir seramik ilaç kavanozu ve üzerinde İbn Sina'nın (Avicenna) temsili bir resmi (Aboca Museum's Collection of Historical Artifacts, Italy)

Altıncı yüzyıldan itibaren hekimler ilaç hazırlama görevlerini hemen hemen terketmişlerdir. Bu dönemde hekimler reçete yazmaya ve "pigmentariuslar" da reçeteye göre ilaç hazırlamaya başlamışlardır. Yani artık hekimler ilaç hazırlama sorumluluğunu bırakmışlar ve o zamana kadar yalnız ilaç ilkel maddesi drogları satan kişiler reçete doğrultusunda ilaç hazırlama işini de almışlardır. Bununla beraber bu ayrılık çok yavaş gerçekleşmiş, hekimlik ve ec-

zacılığın birbirinden tam olarak ayrılması için yüzyıllar geçmesi gerekmiştir.

İlk hastalık iyileştiricilerinin ilaç kullanmaya başlamaları ile eczacılık mesleği doğmuş olmakla beraber, aynı şahsın hem hekimlik ve hem de ilaç hazırlama işlemlerini yapması nedeniyle bu iki mesleğin ayrılması çok uzun zaman almıştır.

Hekimlerin ilaç yapımını terk etmelerinden bir süre sonra, bir çok esnaf gurubu ilaç hazırlama işini üstlenmiş ise de bu işi de zamanla bilhassa (**Apothicaire**) denilen esnaf gurubu üzerine almıştır. Bunlar ilaçları hekimin reçetesi-ne uygun olarak hazırlar ve hastalara verirlerdi. Bu nedenle bu zümre basit bir tacir değil bir sanat erbabı olarak kabul edilirdi.

Alman İmparatoru II. Friedrich'in (1211-1250) 1230-1240 yıllarında yayınladığı emirnamelerin eczacılık mesleği yönünden büyük bir önemi vardır. Bu emirnameler ile eczacılık mesleği, tıp mesleğinden belirgin bir şekilde ayrılmıştır.

Paris Belediye Başkanlarından **Etienne Boileau**'nun 1268 yılında yayınladığı (*Livre des Métiers*) "Meslekler Kitabı"nda Apothicaire'ler bağımsız bir meslek olarak gösterilmektedir.

3.2. BİZANS

Hıristiyan imânına dayanan Bizans tababeti dünyadan ümidini kesmiş, hasta, günahkar ve talihsizlere hitap eden dogmatik bir tababet idi. Hastalık ve ölüm genellikle tanrı işi kabul edilirdi. Kul buna karşı gelme cesaretini göstermezdi. Bu nedenle bu dönemde hastalığın seyrini tetkik etmeye ve ilaçlara önem verilmiyordu.

Bizans döneminde gerçek anlamda hastaneler çok azdır. Bunlar genellikle düşkünler evi biçiminde olup kilisenin kontrolünde ve 30-40 yataklıdır. Bu dönemde tedaviye sihirbazlar, muskacılar, büyücüler ve efsuncular egemen olmuştur (3).

3.3. İSLAM

Bu devirde Bağdat'taki ilk halifelerin himayesi altında, Hippocrates, Galen, Dioscorides ve diğer önemli tıp üstatlarının eserleri, Grekçe asıllarından veya Süryanice'den Arapça'ya çevrilmiştir. Basit ilaçlar "**akrabadin**" denen kiplarda toplanmıştır. İlaçlar ve bitkilerle ilgili eserlerden en çok okunan ve kullanılanlar Dioscorides'in Arapçaya **Kitabu'l Haşayiş** adıyla çevrilen **Materia Medica**'sı, Dinaveri'nin **Kitabu'n Nebat**'i, Gafiki'nin **Kitabu'l Edviyeti'l Müfrede** isimli eserleridir.

Müslümanlar tarafından ilk hastane **El-velid bin Abdülmelik** tarafından 706 yılında **Dimaşk** (Şam) da kurulmuştur. Sonradan Mısır, Suriye, Irak ve Anadolu'da bir çok hastane yapıp çalışmaya açılmıştır. Bütün bu hastanelerin kurulma ve işletilmelerinin başlıca nedeni, fakir ve kimsesizleri tıbbi imkanlara kavuşturmaktır. Bunlar aynı zamanda iç hastalıkları ve göz hastalıkları hekimleri, cerrah ve eczacıların çalıştığı birer tıp merkezleridir. Zamanla bu konuda öğretim de yapan müesseseler haline gelmişlerdir.

Bu devirde Lokman Hekim, İslam aleminde eczacıların piri sayılmaktadır. İslam tababetinin ilerlemesinde Türk kökenli hekimlerin (İbn-i Sina, Razi gibi) de büyük katkıları olmuştur.

Zamanın Bazı Âlimleri:

Ebu Bekir Muhammed b. Zekeriya Razi (854-932): Türkistan'da doğmuştur. İslam tıbbının değerli hekim ve filozoflarından. Hasta başında ilk klinik dersi veren İslam hekimidir. Kitab-al Mansuri, El-Havi en önemli kitaplarıdır. Çiçek hastalığını tanımlamış, sülfürik asit, formik asit, sinameki, demirhindi gibi maddesel ve bitkisel maddeleri incelemiştir.

Dinaveri (Dinavari): Ebu Hanife Ahmed bin Davud (895-992) Dinaveri İran'da doğmuş, Basra, Küfe, ve İsfahan şehirlerinde yaşamış bir âlimdir. Din, dil, astronomi, matematik ve botanik ile ilgili 20'den fazla eseri vardır. Tıbbi bitkilerin tanımlamalarını yapmış ve bunların alfabetik listelerini düzenlemiştir.

Ebu Reyhan Biruni: (973-1051) Türkmenistan'da doğup Gazne'de ölmüş olan bir doğa ilimleri bilginidir. 100'den fazla eseri bulunmakta olup en önemli eseri son yıllarında yazdığı Kitab-al Saydala (eczacılık kitabı) adlı yapıtıdır. Bu kitapta eczacının tanımı yapılmış; eczacı ve hekimin görevleri belirtilmeye çalışılmıştır.

Ebu Cafer Ahmed bin Muhammed: (Ö. 1165) Devrinin en büyük eczacı ve nebatatçılarından biridir.

İBN-İ SİNA (980-1037)

Buhara yakınlarındaki Afşene'de doğmuştur. Batı'da "Avicenna" ismiyle tanınan İbn-i Sina hekimliğin dışında felsefe, hukuk, matematik ve geometri de bilmekteydi. En çok bilinen eseri, Eski Yunan tıbbi ile İslam tıbbının sentezi niteliğindeki "**Kanun**" (**Canon**) adlı didaktik kitabıdır. Avrupa'da adına kürsü kurulmasına yol açacak kadar uzun süre ve yaygın olarak etkili olmuş olan İbn-i Sina'nın bu eseri beş bölüme ayrılmıştır (4):

- Anatomi, fizyoloji, etiyoloji... konuları,
- Basit ilaçlar,
- Organik hastalıklar,
- Ateşli hastalıklar, kırık-çıkıklar, deri hastalıkları
- Tedavi yöntemleri

15. yüzyıla ait el yazması bir İbn-i Sina kitabında eczane minyatürü (Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland Arşivi)

İbn-i Sina'nın ayrıca şiir biçiminde yazılmış bir tıp kitabı da bulunmaktadır. Onun "**Şifa**" adlı eseri de tıp, matematik, astronomi, jeoloji, fizik, kimya, zooloji gibi o dönemin var olan hemen bütün disiplinlerine ayrılmış bir kitaptır.

İbn-i Sina, Hipokrates'in akılcı hekimliğini izlemiş ve geliştirmiştir. O da "**humoral patoloji**" kavramını benimsemiş; tıbbi tedavi edici ve koruyucu hekimlik olarak ikiye ayırmıştır. Avrupa'da 16. yüzyıl sonlarına kadar iyi bir hekimin iyi bir **Avicennist** (İbn-i Sina uzmanı) olması gerektiği fikri hakim olmuştur (5).

4. XVI-XIX YÜZYILLARDA AVRUPA'DA ECZACILIK

XV. yüzyılda başlayan Rönesans (yeniden doğuş) hareketi, XVI. yüzyılda bütün Avrupa'yı sarmış ve her alanda olduğu gibi tıp ve eczacılık alanlarında da büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Eczacılık tıptan tamamen ayrılmış, tıbbın metotlarını terk ederek kimya alanındaki çalışmalara yönelmiştir. Bu dönemde yalnız eczacılık sertifikasına sahip olanların eczane açabileceği, ilacın yalnız eczacı tarafından yapılabileceği, eczane işletmesinin yalnız eczacıya ait olduğu, hastanelerin yalnız hastanede yatan hastalara ilaç verecek eczaneler açabile-

ceği gibi bugün de geçerliliğini koruyan prensipler kabul edilmiştir.

Diğer mesleklerde olduğu gibi, başlangıçta eczacılık mesleği de tamamen pratik olarak öğreniliyordu. Yani mesleği öğrenmek isteyenler bir ustanın yanına çırak olarak giriyor, uzun yıllar süren çıraklık döneminden sonra, kalfa ve nihayet bir pratik imtihandan geçirilerek "usta" (Osmanlılar döneminde bu şahıslara eczacı ustası ismi veriliyordu) unvanını alıyor ve eczane açma hakkını kazanıyordu.

Avrupa ülkelerinde XVI. - XVIII. yüzyıllarda çıraklık 14-16 yaşlarında başlar ve 4-10 yıl sürerdi. Eczacı sayısının artmasını ve buna bağlı olarak rekabeti önlemek için, ustaların genellikle bir tek çırak almasına izin verilirdi. Bu nedenle mesleği öğrenmek için yanına çırak girecek bir eczacı ustası bulmak pek kolay değildi. Çırak olarak genellikle zengin ailelerin (çıraklık ücretini ustaya kolaylıkla ödeyebilmesi için) hekim veya eczacıların çocukları veya bunların akrabalarının çocukları kabul edilirdi. Çırağın ayrıca, reçeteleri okuyup anlayabilecek kadar Latince bilmesi ve de dindar olması istenirdi.

Genellikle üç-dört yıl içinde çırak "kalfa" unvanını alırdı. Bu dönemde kalfa ustasının gözetiminde çalışsa da, ustaya yardımcı olur ve bu nedenle ustadan küçük bir ücret alırdı. Kalfalık dönemi genellikle 6 yıldır. Çıraklık döneminin sonunda, ustasından başarı sertifikasını almış olanlar, şehrin tanınmış eczacıları ve Tıp fakültesinin bazı öğretim üyelerinden oluşan bir jüri karşısında bir sınava alınırdı. İmtihan teorik (reçete okuma, latince, ilaç hazırlama tekniği) ve pratik (tıbbi bitkileri ve drogları tanıma) olarak yapılırdı. Bu imtihanları kazananlar jüri önünde, yapılması isteyen bir ilacı hazırlayarak bu alandaki bilgi ve becerilerini gösterirlerdi (6).

5. TÜRKLERDE ECZACILIK

Tıp ve eczacılık tarihi kitaplarında Arap, Çin, Hint ve İran tababet ve eczacılığı hakkında etraflı bilgiler bulunurken, Türk eczacılığı veya Türk tababeti hakkında uzun bir süre merhum **Prof.Dr.Süheyl Ünver**'in eserlerinin dışında hemen hemen hiçbir eser yazılmamıştır. Bunun başlıca nedeni bu konuya ait yayın ve materyal noksanlığı ve bu konuya ilgi duyan araştırmacıların azlığıdır.

5.1. ORTA ASYA TÜRKLERİ DÖNEMİ

Orta Asya Türklerindeki hekimlik ve eczacılık hakkındaki bilgilerimiz çok azdır. Bu konu ile ilgili en önemli kaynağımız, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi hocalarından **Ord. Prof.Dr.Reşit Rahmeti Arat**'ın 1930-1932 yıllarında Berlin'de yaptığı yayınlara dayanmaktadır.

R. R. Arat'ın yaptığı çevirilere göre Türk-Uygur döneminde Orta Asya'daki eczacılık hakkındaki bilgilerimizi aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz (7):

A. İlaç Şekilleri: Merhem, infüzyon, dekoksion, toz, karışım, usare, macun, hamur, hap, pastil, suppozituar.

B. İlaç Hazırlama Teknikleri: Ateşe gömerek pişirme, kaynatma, kaynatarak köpük elde etme, gölgede kurutma, belirli bir miktara kadar uçurma, sıcak küldde pişirme, hafif ateşte ısıtma, yanmayı önlemek için sürekli karıştırma, maddeyi yakarak kül elde etme.

C. Aletler: Elek, havan, ateş kabı, ağırlık ölçüleri, bakır kap, kaynatma kabı, süzme kabı, kıyma tahtası, değirmen, kaşık, kevgir, süzgeç, çanak, tava, keten torba.

D. Ölçüler: Türk-Uygurlar kendilerine has ağırlık ve hacim ölçülerini kullanıyorlardı. İlaçların alınacak miktarları için de, kaşık, bıçak ucu, mercimek kadar, büyük bir kap kadar, gibi terimler kullanmışlardır.

E. Droglar: Bunlar bitkisel (60 kadar) hayvansal (70 kadar) ve anorganik (10 kadar) kökenli olmak üzere üç grup altında toplanmaktadır. Burada dikkati çeken husus hayvansal kökenli drogların bitkisel kökenli olanlarından sayıca fazla olmasıdır. Halbuki aynı dönemde Avrupa ve Doğu ülkelerinde, bitkisel drogların miktarı hayvansal drogların miktarından çok daha fazladır. Bu nokta Türk-Uygurların hayvancılıkla olan yakın ilgisi ile açıklanabilir.

5.2. SELÇUKLULAR

5.2.1. Büyük Selçuklular

Selçuklu Eczanesi (A.S.Unver)

Büyük Selçuklu Devleti'nde tıp ve eczacılığa ait kaynakların pek çoğu kaybolmuş ise de bu asırlarda tıbbın klasik kişiliğini koruduğu söylenebilir. Bu devirde kalp ve ateş kontrolü, idrar muayenesi gibi teşhis ve tedavi usulleri ol-

dukça ilerlemiştir. Şüpheli hastalıklarda konsültasyon yapmak da pek yaygındır.

Selçuklu döneminin önde gelen hekim ve eczacıları şöyle sıralanabilir:

Ebu İbrahim Seyid Zeyneddin İsmail Curcani: (Öl. 1135) Özellikle Harzemşahlar'ın hizmetinde bulunmuş ve onların adına yazdığı "Zahire-i Harzemşahi" eseriyle ün yapmıştır.

Ekmeleddin b. Müeyyed al- Nahcivani: (XIII. yy.): Selçuk devletinin başhekimidir. Ölüm döşğinde Mevlana'nın başucunda bulunmuş ve onu tedavi etmiştir.

İbrahim Gazanfer (XIII. yy) ve **Zekioğlu Ebu Bekir**

Selçuklular zamanında eser yazılması teşvik edilmiş, pek çok eser de Arapça'dan Farsça'ya çevrilmiştir ki zamanla bu eserlerin çoğu Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.

5.2.2. Anadolu Selçukluları

Anadolu Selçukluları tarafından yapılan çok sayıdaki bayındırlık eserleri arasında hastaneler, çeşitli tıp okulları, çeşitli sosyal yardım kuruluşları ve kaplıcalar gibi sağlık tesisleri de vardır. Bu arada kurulan **Kayseri ve Sivas Darüüşşifaları** yanında birer de "tıp medresesi" bulunuyor olmasına rağmen bütün İslam dünyasında olduğu gibi Anadolu Selçuklu Devleti'nde de tababet ve eczacılığın usta-çırak şeklinde öğretildiği muhakkaktır.

Selçuklu dönemi eczaneleri hakkında bilgilerimizin yetersiz olduğunu yazımızın başında söylemiştik. Bu dönemdeki eczacılık ve kullanılan ilaçlar hakkında bize bilgi veren en önemli eserler **El Biruni** ile **İbn El-Baytar**'ın kitaplarıdır. Biruni'nin kitabının önemi, devrinde kullanılan ilaçlar hakkında verdiği bilgiler yanında eczacılık mesleğinin, etrafı ve gerçek

bir tarifini vermesidir. İslam dünyasında, haklı olarak "eczacılığın babası" unvanını almış olan **Ebu Reyhan Biruni** (973-1051) eczacıyı şu şekilde tarif etmiştir (8):

"Saydelani ve saydenani (eczacı) diye; basit ilaçların hangi nevinin iyi olduğunu ve bunlardan hangisinin üstün tutulması ve seçilmesinin gerektiğini öğrenmeyi ve tıp ilminin tanınmış kişileri tarafından ortaya konulup berkesçe kabul edilmiş bulunan terkipleri, en geçerli metod ve teknikleri kullanarak, en iyi şekilde hazırlamayı kendine sanat edinmiş olan kişiye derler."

Ahtar ve eczahâne Varka ve Gülşah, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine no. 841 vr. 3b

Bununla beraber XIII. yüzyılda yazılmış Dioscorides çevirilerindeki bazı minyatürler bu konuda bize bazı bilgiler vermektedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan, Ayasofya 3703 numaralı, 24.5 x 33 cm ebadında 203 yapraklı bir Dioscorides çevirisinin ön kapağında bulunan renkli minyatür bize Selçuklular dönemindeki bir eczane hakkında bilgi verecek niteliktedir (9).

Ünlü Selçuklu tarihçisi **Prof.Dr.Osman Turan**, Selçuklu dönemi vakfiye ve vesikalarına dayanarak yaptığı araştırmada şu sonuca varmıştır:

"Selçuklu Türkiye'si şehirlerinde tıbbi ecza satmaya mahsus dükkanlara Hindistan'dan bile tıbbi nebatlar getirilip satılıyordu. Hatta kervansaray hastanelerinde dahi kendi ölçülerinde eczahaneler mevcut idi."

Demek ki Anadolu Selçuklu hastanelerinde bir taraftan hasta bakılırken bir taraftan da hekim ve eczacı yetiştiriliyordu (10).

5.2.2.1 KAYSERİ-GEVHER NESİBE HATUN DARÜŞŞİFASI (1206)

Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanmasından sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ortaya çıkan ilk Türk beylikleriyle (Artuklular, Danişmentliler, Saltuklular ve Mengücekler) hazırlık evresini geçiren Anadolu Türk Sanatı, **Anadolu Selçukluları** döneminde; başta mimarlık olmak üzere çini, süsleme, hat, minyatür, madden, halıcılık vb. sanatlarda XIII. yüzyıl başlarında, öteki İslam ülkelerinden farklı bir görünüm kazanmıştır. Anadolu Selçukluları, Anadolu'da iki yüzyıla yakın bir süreyi kapsayan ve Orta Asya kökenli Türk göçebe sanatının da izlerini taşıyan bir üslupta çok sayıda cami, mescit, han, kervansaray, hamam, darüşşifa, medrese, türbe, kümbet ve kale yapmışlardır (11). Hem Doğu'dan hem de Batı'dan birçok aktarmalara karşın Selçuklular, bu eserlerde "Türk ruhu"nu koruyarak Selçuklulara özgü karakteri sürdürübilmişlerdir (12).

Şüphesiz, bu eserler arasında darüşşifalar (hastaneler) önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde yapılmış olan darüşşifalar şunlardır (13):

- Mardin Eminateddin Darüşşifası (H. 502-516/M. 1108/9-1122/23)
- Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medresesi (H. 602/M. 1205-6)
- Sivas I. İzzettin Keykâvus Darüşşifası (H.614/ M. 1217-18)
- Divriği Turan Melik Darüşşifası (H. 626/M. 1228-29)
- Çankırı Cemalettin Ferruh Darüşşifası (H. 633/M. 1235)
- Aksaray Darüşşifası (XIII. yüzyılın ilk yarısı)
- Kastamonu Pervaneoğlu Ali Darüşşifası (H. 671/M. 1272-73)
- Tokat Muineddin Pervane Ali Darüşşifası (XIII. yüzyıl son çeyreği başı)

Kaynaklarda varlığı bilinen ancak günümüze ulaşamamış darüşşifalar ise şunlardır (14):

- Silvan Darüşşifası (H. 572-580/M. 1176-77 ile 1184-85)
- Konya Darüşşifası (XII. yüzyıl sonu XIII. yüzyıl başı)
- Konya Alâeddin Darüşşifası (H. 616-635/M. 1219-1237/38)
- Eski Malatya Darüşşifası (XIII. yüzyıl ortası)
- Akşehir Darüşşifası (XII. Yüzyıl sonu XIII. yüzyıl başı)
- Erzincan Darüşşifası (?)
- Kastamonu Atabey Darüşşifası (M. 1250-75 ?)
- Kütahya Darüşşifası (XIII. yüzyıl ikinci çeyreği)
- Sivas Şehzadeler Darüşşifası (?)

Bu dönemde yapılmış mimari eserlerden biri olan ve “Çifte Medrese” diye de anılan Kayseri **Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası**, milli tari-

Kayseri-Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası
(Fotoğraf: Halil Tokiner, 2004)

himiz açısından büyük bir gurur vesilesi, tıp dünyasında mevcut tıp fakültelerinin de en eski örneklerinden birisidir (15). Bu eser Anadolu Selçukluları'nın ilk medresesi olup XIII. yüzyılın ilk yarılarında çok gelişmiş bir sağlık ve eğitim kompleksidir (16).

5.2.2.2 DARÜŞŞİFA'NIN TARİHÇESİ

Anadolu Selçuklu hükümdarlarından, meşhur **II. Kılıç Arslan**'ın kızı ve **I. Gıyaseddin Keyhüsrev**'in kızkardeşi olan **Gevher Nesibe Sultan**'ın (doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekteyse de bazı tarihçilerin yaptığı hesaplarla kendisinin 1165 yılında doğduğu tahmin edilmektedir) (17) adına yaptırılan bu şifahanenin yapılış öyküsü şöyledir:

“Gevher Nesibe Sultan bir gönül kırıklığının ardından, o zamanın tıbbi imkanlarıyla tedavi edilemeyen ince hastalığa (tüberküloz) yakalanır. Hastalığının sebebi ise efsaneye göre şöyledir: Gönül verdiği bir Selçuklu Süvari Birliği Komutanı (saray başşipahisi) ile evlenmelerine ağabeyi Hükümdar I. Gıyaseddin Keyhüsrev karşı çıkar; bu komutanı savaşa gönderir ve kısa süre sonra da bu komutan savaşta şehit düşer. Bunu öğrenen Gevher Nesibe Sultan bu üzüntüler içinde yemez içmez ve sonunda ince hastalığa yakalanır. Ölüm döşeğinde, ağa-

beyi Gıyaseddin Keyhüsrev ondan özür diler ve son arzusunu sorar. Gevher Nesibe:

"Ben devasız bir derde düştüm, kurtulmama imkan yok. Hiçbir bekim derdime çare bulamadı, ben artık abiret yolcusuyum. Eger dilersen benim mal varlığımıla benim adıma bir şifabane (bastane) yaptır. Bu şifabane de bir yandan dertlilere şifa verilirken bir yandan da devası olmayan dertlere çare aransın. Bu şifabane de ünlü bekim ve cerrah yetişsin. Burada kimse bir kuruş ödemesin, bu benim adıma bir vakıf olsun." der (18).

Otuzdokuz yaşına gelmeden hayata gözlerini kapattığı söylenmektedir (19). I.Gıyaseddin Keyhüsrev, kız kardeşinin bu son arzusunu yerine getirmek için 1204 yılında hastane kısmının ve ardından da medrese kısmının inşasını başlatır. İki yılda tamamlatarak 1206 yılında hizmete açar. Bazı kaynaklarda medrese kısmının 1210–1219 yılları arasında Selçuk tahtına çıkan **İzzettin Keykavus** tarafından medrese kısmının yaptırıldığı ve 1210–1219 yılları arasında (muhtemelen 1213 yılında) hizmete sokulduğu belirtilmekteyse de (20) bu zayıf bir ihtimaldir.

Aralarındaki bir koridorla birbirine bağlanan bu iki bina eğitim, öğretim ve uygulamada birbirini tamamlamaktadır. Gıyasiye denilen medresede tıp eğitimi yapılırken Şifaiye denilen hastane de tıp ilminin uygulama yerini teşkil ediyordu. Yan yana oldukları için halk arasında **Çifte** veya **İkiz Medreseler** adıyla; ayrıca **Kayseri Darüşşifası, Şifa Hatun Medresesi, Kayseri Tıbbiyesi, Gıyasiye, Gevher Nesibe Hastanesi, Darüşşifa Medresesi** gibi isimlerle de anılmaktadır (21).

Hastanenin taç kapısının ortasında, 2,5 m. boyunda ve 0,75 m. genişliğinde dikdörtgen şeklinde beyaz mermer bir kitabe yerleştirilmiş olup Arapça kitabe şu şekildedir:

"Fi eyyami's Sultanil Mu'azzam Gıyâsi'd-dünya ve'd-din Keybusrev bin Kılıc Arslan Dâmet ittefaka binâ'u bâzal-Maristan.

Vasiyyetu, ani'l-Meliketi İsmet'id-dünya ve'd-din Gevher Nesibe binet-i Kılıc Arslan, Erzâ lekumallahî seneti isneteyn ve sittemiete." (22)

Bu kitabenin Türkçe karşılığı aşağıdaki gibidir:

"Bu bastane (maristan) Kılıc Arslan oğlu büyük Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in-Allah ondan razı olsun-zamanında Kılıç Arslan kızı İsmetüddin Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine Allah rızası için 602 senesinde inşa edildi."

Buna göre hastanenin 602 hicri tarihinin karşılığı olan 1206 miladi yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. İkinci bir yazıt ise, türbenin külahının hemen altında yer alıp besmeleyle başlayan Ayet'el Kürsi'dir (23).

Girişte yer alan kitabede, Melike Gevher Nesibe'nin isminin yazılmış olması, Selçukluların kadınlara ne kadar önem verdiğinin de bir göstergesidir. Anadolu Selçukluları döneminde Divrik Kalesi yakınlarında inşa edilen **Turan Melik Hatun Şifaiyesi** (1228), Kütahya'daki **Gülümsen Hatun Darüşşifası** (1233) ve Amasya'daki **İlduz Hatun Şifaiyesi**'ne (1308) de kadın isimlerinin verilmiş olması bu tespitimizi desteklemektedir (24).

Kitabenin bulunduğu taç kapının sağ iç kısmında bir aslan motifi de göze çarpmaktadır. Bu aslanın Gevher Nesibe ve I.Gıyaseddin Keyhüsrev'in babaları olan Sultan **II.İzzettin Kılıçarslan**'ın anısına yapıldığı tahmin edilmektedir (25). Benzer bir motif darüşşifanın hemen yakınındaki **Kayseri-Sahabiye Medresesi**'nde de bulunmaktadır (26). Taç kapının üst kısmında da taştan işlenmiş kemer ve etrafında karşılıklı çeşitli Selçuk motifleri vardır. Bunlardan birisi birbirine sarılmış iki yılanı andır-

makta ve bu iki yılının ortasında da bir Selçuk madalyonu bulunmaktadır. V.Gordlevski, "Anadolu Selçuklu Devleti" isimli kitabında Selçuklu sanatının, küçük heykelciklerle betimlemelere oldukça düşkün olduğunu; Türklerin Çin ve Hint kültürleriyle çok eskiden beri temasta bulunan anayurtları Orta Asya'dan getirdikleri heykel betimlemelerine olan eski eğilimleri, bu geleneklerin benimsenmesini, Anadolu yerli motif ve yöntemlerinin aktarılmasını kolaylaştırdığını belirtmiştir (27).

Şu anki bilgilerimize göre kitabesinden başka en önemli yazılı belge, Anadolu Selçuklu hekimlerinden **Zekioğlu Ebubekir Sadri Kunevi**'nin (Hicri 794-964?) şiir ve mektuplarıdır (28). (Kitabının ismi "Ravzetül Küttab ve Hadikatülelab" olup 58 mektupta 27 manzum parça vardır.) Bu mektuplar Selçuklu Devleti'nin "divanı inşa" denilen ve ülke içindeki ve dışındaki Emirlerle, resmi muhabere hazırlayan daire emiri, **Bedrettin Yahya** ile Başhekim **Nahcivanlı Müeyyet oğlu Ekmeleddin** ve diğer vezirlere gönderilmiştir. Mektuplardan biri Selçuk Devleti'nin başkenti Konya'da bulunan ve Sağlık Bakanı vazifesini gören Ekmeleddin'e Kayseri'den gönderdiği yazıda Kayseri Şifaiyesi'nde hasta-ne doktoru bulunduğu anlaşılmaktadır (29).

Gevher Nesibe Hatun Darü'sşifası'nın Taç kapısının sağ tarafındaki aslan figürü (Fotoğraf: Halil Tekiner 2004)

Gevher Nesibe Darü'sşifası'nın kitabesinin üstündeki Selçuk motifleri ve iki yılının ortasındaki Selçuk madalyonu (Fotoğraf: Halil Tekiner 2004)

Osmanlı devri arşivinde bu şifaiyeye ait kayıtları vakıflar veya devlet arşivinde yer alanlar diye ikiye ayırmak mümkündür (30):

1. Kayıt tarihleri yazılmamış olanlar **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**'nde 481 ve 217 sayfa sayısının 130. sırasında "Vakıf Şifa Hatun namı diğeri Medrese Şifaiye der Kayseriye"dir. Burada "doğum" (tevlit) ve "öğretim" (müderislik) kayıtları olup birer hisselidir. (H. 1143-1158) Diğer bir kayıt da (No: 484) "Vakfı Medrese-i Gıyasiye der Kayseriye"dir. (H.1110-1147) Her iki kayıta vakıf hisseleri varsa da bunlar kısmen yazılmış kısmen de sonradan eklenmiş olarak gözükmektedir.

2. **Devlet Başbakanlık Arşivi**'nde 906 (1500) tarihli Kayseri livası hakkında Mufassal (ayrıntılı) ve Mücmel (kısaltılmış) Defteri Hakani. Kariyeyi Akker' tabi Kayseri livai hassa mâlikamesi, "Vakıf Medrese-i Darü'sşifa" ünvanı ile bir köyün nüfusu kayıtlıdır. Yine Başbakanlık arşivinin Cevdet tasnifinin Tıp ve Maarif dosyalarında "Gıyasiye veya Şifa Hatun medresesindeki öğretmenlerin (müderris) tayini meselesi ile ilgili olup 1768 ve 1876 tarihlidir.

1505 ve 1584 yıllarında tanzim edilmiş olan Konya'daki Tahrir ve Evkaf Defteri'ndeki Vak-

Kayseri'de Gıyasiye ve Darüşşifa Medreseleri evkafına ait bir belge (Başbakanlık Arşivi, Dabilye D. No: 8284) bir köşede 1110 (1698) (Prof.Dr.A.S.Ünver'in Selçuk Tababeti XI-XIV asırlar isimli kitabından)

fiye'ye göre, Gevher Nesibe'nin türbesinin bakımı için 954 akçe ayrıldığı kaydedilmiştir. Bu kayda göre Gevher Nesibe Sultan'ın Gıyasiye Medresesi'nin içindeki türbede, yattığı mezarın ona ait olduğu kesinleşmiştir. Mezarın üstünde bulunan ve karşılıklı iki merdivenle çıkılan küçük odanın, öğrenci ve hocaların ibadet için kullanılan bir mescit olduğu tahmin edilmektedir.

Bu medresenin önemli bir özelliği de bazı Anadolu Selçuklu darüşşifalarında olduğu gibi ruh hastaları için yapılmış ayrı bir bölümün bulunmasıdır (31). 18 odadan meydana gelen bu kısmın adı bimârhanedir. **Bimârhane** kuzey-güney istikametinde ve sivri tonozlu bir orta koridorla sağlı sollu küçük odalardan oluşmaktadır.

Aslında hem Selçuklular da hem de Osmanlılar döneminde kullanılagelmiş bir tedavi yolu olan "müzikoterapi" hakkında ünlü Türk bilgini

Abu Al-Nasr Al-Farabi (870-950) "**Musiki-ul Kebir**" adlı eserinde müzikteki makamların insan ruhuna tesirini inceleyerek bunları cetvel halinde göstermiştir. Bu esere göre makamlar; insana sefâ (neşe) veren, bekâ (sonsuzluk hissi) veren, havf (korku) veren, şecaat (cesaret) veren, tevazu (alçakgönüllülük) veren, nevm (uyku) veren, sulh (rahatlık) veren vb. şekilde sınıflandırılmıştır. "Müzikoterapi"nin uygulanması ilk örneğine ise 1154 yılında **Nureddin Zengi** tarafından Şam'da inşa edilen darüşşifada rastlanmaktadır. İspanya'da Murcia'dan Şam'a gelen meşhur İslam hekimi **Abdül Mecid Efdal ud-deve Muhammed b. Abdullah el-Bahili** aynı zamanda müzisyen olup müziğin hastalıkların tedavisindeki tesirini de incelemiştir. Bu nedenle **Nureddin Zengi**'nin onu hem özel hekimi hem de kurduğu bu hastanenin ilk Reis-ül Etibba'sı (başhekim) yaptığı "**As-Safadi, Kitab al-vafi bi-l Vafayat**" adlı eserinde (Edition pour Abbas N. Najm et Van Ess. Partie III. S. 330) belirtilmektedir (32). Bu hastaneyi 1648'de ziyaret eden Evliya Çelebi de orada hastaların kederini gidermek için günde üç defa güzel sesli hanendeler ve sazandelerin fasıllar yaptığından ve hastanenin hekimbaşısı **Yakubi Hüdaya**'nın "**Deva-i Ruh**" adında bir kitap yazdığından bahsetmektedir (33). Benzer bir tedavi yönteminin Gevher Nesibe Darüşşifası'nda uygulanmış olma olasılığı kuvvetle muhtemeldir.

Darüşşifa'nın içten görünüşü (Fotograf: Halil Tekiner 2003)

1980 yılında yapılan onarım sırasında toprak altından birçok spiralli künkler ortaya çıkmıştır. Bu yapının şifaiyeye suyu getiren ve dağıtan su terazisi olduğu tespit edilmiştir. Bu terazide dışarıdan, büyük ağından gelen suyun seviyesi yükseltildikten sonra, ikiz binanın ortasındaki bir koridordan içeri gönderilerek, her iki medreseye de dağıtıldığı anlaşılmaktadır (34). Bu künklerin Anadolu Selçukluları döneminde yapılmış diğer eserlerde (**Amasya Darüşşifası, Afyon Gedik Ahmet Paşa Medresesi v.b.**) olduğu gibi, darüşşifanın yakınlarında bulunan bir kaplıcadan sıcak suyu yapıya taşıyarak merkezi ısıtma amacıyla kullanılmış olma ihtimali büyüktür. Yapılan kazılar sonucunda yapının ısınmasına yarayacak hiçbir ocağın bulunmamış olması da bu görüşü desteklemektedir (35).

Ayrıca, darüşşifada bulunan, güneş ışığından separe edilmiş olan küçük odacık, Selçuklu tıbbında drogların ışığa hassasiyetinin ve güneş ışığının ilaçların bozunma hızını artırdığının (fotosensibilite) bilindiğini göstermektedir. **Ord.Prof.Dr.Süheyl Ünver**, yapının restorasyonu sırasında bu odanın hiçbir şekilde ışık almamasını özellikle istemiştir.

Bu darüşşifanın Gevher Nesibe'nin yeğeni olan **İzzettin Keykavus**'un yaptırdığı Sivas Darüşşifası'nın vakfiyesinde olduğu gibi tam kadro çalıştığı tahmin edilmektedir. Bu kadroda en az iki dahiliyecisi, iki cerrah, bir eczacı (devâ-sâz), başhekim (ser-tabib) ve yardımcıları, danışmenler ve asistanların bulunma olasılığı yüksektir. Darüşşifa'nın küçük odalarında hastalar yatırılarak tedavi edildiği ve pratik eğitim yapıldığı, ameliyathanede **İbn-i Sina** metodu ile anestezi (şarap, afyon, sarı sabır, adem otu ve Hindistan cevizinden yapılan bir şurup) yapıldıktan sonra büyük ve küçük cerrahi operasyonlar, özellikle bakır tel metodu ile katarakt ameliyatlarının yapıldığı ve buradaki loş

ışıklı odaların göz ameliyatları için uygun olduğu düşünülmektedir. "**Menakıb-ı Evhadü'd-Din İbn-i Ebi'l Fahr-ı Kirmani**" (36) isimli esere göre **Şeyh Evhadeddin Kirmani** Kayseri'de gözlelerinden rahatsızlandığında onu kenhalan (göz doktoru) tedavi etmiştir. Şu halde; o tarihlerde Kayseri'de göz doktoru bulunmaktaydı. Yine bu dönemde çeşitli farmasötik şekillere de rastlanmaktadır ki bunlar esasen İbn-i Sina tarafından kaydedilen ilaç şekilleri olup Osmanlılar Devrinde de kullanılmıştır (37). Bunlar:

Tiryaklar (antidotlar), eyariç (müshiller), sütüf (tozlar), leuklar (pastil benzeri preparatlar), eşribe (şuruplar), kurslar (tabletler), edhan (yağlar), merhemler (pomatlar)

Bu dönemde tedavide kullanılan bazı ilaçlar ise şunlardır (38):

Darüşşifanın taç kapısının restorasyon öncesindeki bali (Prof. Albert Gabriel 1930)

Sirkengübin: Bal ile sirkenin karıştırılmasından meydana gelen bir şerbetidir.

Efsintin (Absinthe): Eski tıpta hastalıktan dolayı oluşan titremelerde ciğeri kuvvetlendirmek, felç, sara ve mide hastalıklarında ilaç olarak kullanılmaktaydı.

Galiye: Çok güzel kokulu bir ilaç olup, eski tıpta kullanılıyordu. Terkibi; misk, amber vesair kokulardan meydana gelmekteydi ve dimağ ve kalbi takviye ile başağrısı ve ağz çarpılması için kullanılıyordu.

Tutiya: Gözü ağrıyanların kullandıkları ve gözü kuruluktan koruyan bir ilaç

Helile: Tohumları müshil olarak kullanılmıştır.

Belile: Bu helileye benzer Hindistan'da yetişen bir ağacın meyvesi olup, kabuğu tıpta kullanılmaktaydı.

Gevher Nesibe Darüşşifası'na ait kitabenin anlamını ilk defa yayınlayan **Halil Ethem Bey** "*Kayseriye Şehri*" isimli kitabında (1918) bu tıp tesisini bilim dünyasına tanıtmıştır. Ardından 1931 yılında Fransa-Strasbourg Üniversitesi profesörlerinden **Albert Gabriel**, "*Monuments Turcs d'Anatolie*" (2 cilt, Paris 1931-1934) ve "*Voyages Archéologiques Dans La Turquie Orientale*" (2 cilt, Paris 1940) kitaplarında yapıyı mimari açıdan ele almış, tahmini planlarını da çıkartmıştır. Hem Fransızca hem de Türkçe baskısı yapılan bu kitaplardaki bilgiler bugün hala değerini korumaktadır. Aynı dönemlerde (1933) **Prof.Süheyl Ünver** de bu darüşşifa ile ilgili Türkçe ve Fransızca bir broşür bastırmıştır (39). Bu broşürde binaya ait resim ve planlara yer verilmiş olup "*İlk Tıp Mektebi ve Seririyatımız*" başlığı ile yayınlanan bu makale Prof. Gabriel'den sonra bu yapıyı uluslararası alanda tanıtmıştır. Prof. Feri-

dun Nafiz Uzluk, Prof.Nüzhet Şakir Dirisu, Prof.Kazım İsmail Gürkan ve Prof.Ayşe Afetinan da sonraki yıllarda Gevher Nesibe Darüşşifası'na ilgi duymuş, bu yapıyla ilgili pek çok bilimsel makale yayınlamışlardır. Bu makalelerin Gevher Nesibe Darüşşifası'nın yurt içi ve dışında tanınması açısından önemi çok büyük olmuş; binanın ciddi bir restorasyonunun yapılması zorunluluğu gündeme gelmiştir.

Şifaiye medresesinin kapısı 1942 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından (40) onarılmış, 1955-56 yıllarında bina büyük bir onarım görmüş; mimari ve teknik açıdan restorasyon çalışmalarına ilk kez Y. Mimar Ali Saim Ülgen tarafından başlanmış (ilk defa 1669'da Vakıf Mütevellisi İsmail Efendi'nin şahadeti ile Mimar Ömer Beşe tarafından onarımı yaptırılmışsa da bunun ciddi bir restorasyon olduğunu söylemek güçtür) ancak sonradan Vakıflar Genel Müdürlüğü bu işi üstlenmiştir. 1960 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Müzeler ve Eski Eserler Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak Arkeolog Mahmut Akok'un yönetiminde Selçuklu mimari üslubuna uygun şekilde restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. Yapı 1969 yılında Hacettepe Üniversitesi'nin bir kolu olarak hizmete açılmış, ardından Erciyes Üniversitesi'ne devredilmiştir. 1980 yılında Prof.Dr.Ahmet Hulusi Köker'in uzun uğraşları sonucunda bugünkü halini alan son tamiri yapılmış, 1991'de de bazı ilavelerde bulunmuş (dam onarılmış, başhekim odasına Selçuklu stilinde zarlar, gıveler ve trabzanlar yapılmış, yine aynı stilde döşenmiş, müze eşyaları yeniden düzenlenmiştir) ve tıp tarihi enstitüsü olarak Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne devredilmiştir. Medrese günümüzde halen tıp müzesi olarak hizmet vermektedir.

Son olarak şunu da belirtmekte yarar vardır ki; Gevher Nesibe Hatun adına tam sekiz asır önce yaptırılan ve döneminde sadece Anadolu'da değil, işlevi ve müstakil bir binaya sahip

Darü'sşifa'nın içerisindeki görkemli revaklar
(Fotograf: Halil Tekiner 2004)

Darü'sşifa'nın hastane kısmının giriş kapısı
(Fotograf: Halil Tekiner 2004)

olması açısından da dünyadaki ilk ciddi tıp tesislerinden biri olan bu hastane-tıp fakültesi, uluslararası literatürde hâla hak ettiği yere gelememiştir. Bunun sebebi, bu darü'sşifayla ilgili yapılan çalışmaların az sayıda bilim adamının kişisel çabalarının ötesine geçirilememiş olması, diğer bir deyişle de araştırmacıların Türk tıp tarihinin gelişimine yönelik yenilikçi çalışmalar yapmayışında aranabilir. Dileğimiz yapının mevcut eksikliklerinin giderilmesi ve bu çok değerli tarihi mirasımızın uluslararası alanda lâayık olduğu yere yükselmesidir.

Darü'sşifa'nın medrese kısmının giriş kapısı
(Fotograf: Halil Tekiner 2004)

*Medrese kısmında bulunan ve Gevber Nesibe Hatun'a Ait Türbe
(Fotograf: Halil Tekiner 2004)*

*Bronz Havan, XII-XIII yy. Mehmet Ürgüplü koleksiyonu
(Fotograf: Aydın Coşkun, Anadolu'da Selçuklu Çağı Sanatı ve
Alaeddin Keykubad, Yapı Kredi Yayınları)*

Darüşşifa'nın bastane ve medrese (tıp fakültesi) kısmının girişleri (Fotograf: Halil Tekiner 2004)

Darüşşifa'nın içindeki başbekim (Ser-tabip) odası (Fotograf: Halil Tekiner 2004)

Târbe'nin 1930'lu yıllardaki görünümü (Halil Tekiner Arşivi)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Darüşşifa'ya ilgili belgelerden biri (TC Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı)

Gevher Nesibe Tıp Tarihi Müzesi içindeki mekânlar günümüzde, plan üzerindeki sıraya göre donatılmış ve Türk kültürünün hizmetine sunulmuştur.

1. Danışma	18. Akıl Hastanesi
2. Gıyaseddin Keyhüsrev Eyvanı	19. Hamam
3. İslam Dini ve Tıp	20. Başhekim Odası
4. Tuvalet	21. Eczane
5. Kayseri ve Civarı Şifalı Sular	22. Zekioğlu Ebubekir Sadrettin Konevi Eyvanı
6. Gevher Nesibe Eyvanı	23. Adli Tıp Tarihi
7. Gevher Nesibe Mesciti ve sandukası	24. Hemşirelik Tarihi
8. Kışlık Dersane	25. Hasta Odası
9. Atatürk Eyvanı (Yazlık Dersane)	26. Dişçilik tarihi
10. Kütüphane	27. Gevher Nesibe Tıp Fakültesi Hekimleri
11. Eczacılık Tarihi ve İlaç Hazırlama	28. Şerafettin Sabuncuoğlu Eyvanı (Akşam Nekâhat Eyvanı)
12. İbn-i Sina Eyvanı	29. Yirminci Yüzyıl Türk Hekimleri
13. Ameliyathane	30. Atatürk ve Askeri Hekimlik
14. Türk Tıbbında Gelişim	31. Selçuklu Kıyafetleri
15. Tıp Tarihi	32. Ekmelüddin Nahçivani Eyvanı
16. Ebu Bekir Razi Eyvanı (Sabah Nekâhat Eyvanı)	33. Eski Türk Hekimleri
17. Veteriner Hekimliği	34. Müze Müdürlüğü

5.3. OSMANLILAR

5.3.1. İLAÇLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde hekimlik yapmak için bir hekimin yanında çalışarak bilim öğrenmeye veya bir tıp medresesine devam ederek bir belge almaya ihtiyaç yoktu. "Mütetabbib" denilen bazı şahıslar dilediği gibi hasta tedavi ederlerdi. Bunlar ilaç hazırlayıp hastaya verdikleri gibi tılsım ile de uğraşırlardı. Tedavi için hastalara şifa taşı ile okunmuş sular içirir veya üzerinde dini yazılar bulunan gömlekleri hastalara giydirecek tedavi etmeye çalışırlardı. Bunların bir kısmı hekimliğin kendilerine babadan kalma bir meslek olduğunu da iddia ederlerdi. Hekimlik veya ilaçlar hakkında hiçbir geçerli bilgisi bulunmayan bu kişilerin hasta tedavi etmesini önlemek amacıyla 1573 yılında **Sultan Selim II** (1524-1574) hekimlik yapacak kişilerin hekimbaşı tarafından imtihan edilmesi ve imtihanı kazananlara bir belge verilmesine ve ancak belgesi olanların hekimlik yapabilmesine dair bir hüküm çıkartmıştır.

Bir çok kişinin, halk sağlığına zarar verebilecek bir biçimde "mütetabbiblik" yapmaya devam ettiklerinin görülmesi üzerine Osmanlı Tıp Meclisi toplanarak "**Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname**" hazırlanmış ve bu tüzük 1861 yılında yürürlüğe girmiştir.

Bunlar Osmanlı İmparatorluğu döneminde hekimlik ve eczacılık sanatlarının yürütülmesine dair düzenleyici ilk tüzüklerdir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilaç, ilkel maddelerin sağlanması ve halk ilaçlarının yapılması işi aktar denilen bir esnaf gurubu tarafından yürütülüyordu. Bunların miktarı 19.yüzyıl ortalarında, yalnızca İstanbul'da 500 civarındaydı. Drog ticaretinin merkezi ise İstanbul'da Mısır Çarşısı'nda bulunuyordu.

5.3.2. AKTAR (ATTÂR)

İlaçların yapılmasında kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel ilkel maddeleri (drog) satanlar için kullanılan kelimedir. Bu kelimenin Arapçası (attâr) güzel kokular satan kelimesinden geldiği bazı sözcüklerde kayıtlı ise de **Prof.Ahmet S.Ünver** bunun doğru olmadığını, bu kelimenin akkar kelimesi ile ilgili olduğunu söylemektedir.

Bizanslılar döneminde drog ticaretinin merkezi İstanbul idi. Bu şehirde drog ticareti ile uğraşanlar kokucular (Bunlar koku, boyar madde ve baharat satma hakkına sahiptiler), aktarlar (eczaneler), baharatçılar ve kökçüler olarak sınıflandırılıyorlardı. Bunların kâr hadleri devlet tarafından saptanıyordu. Saptanan kar miktarı, diğer esnaftan daha yüksekti. Mesela baharatçılara saptanan kar haddi % 16 iken kasap, balıkçı, mezeci ve fırıncılara saptanan kar haddi % 4 idi. (41)

Mısır Çarşısı: İstanbul'un Eminönü semtinde bir kapalı çarşıdır. Bu çarşının yerinde Bizanslılar döneminde **Makron Emvolos** adıyla bilinen bir kapalı çarşı bulunuyordu ve semtte Yahudiler oturuyordu. Çarşının yapılmasıyla burada oturan Yahudiler buradan Balata nakledilmişlerdir. Çarşı, Yenicami'nin (Valide Cami) yapılışı sırasında bu camiye gelir getirmek amacıyla yapılmıştır. Cami'nin yapılışı Sultan Murad III'ün eşi (Sultan Mehmed III'ün annesi) Safiye Sultan tarafından başlatılmıştır. İnşaata 10 Muharrem 1006 tarihinde Mimar Davut Ağa tarafından başlanmış ve uzun bir duraklamadan sonra Sultan Mehmet IV'ün annesi Hatice Turhan Sultan tarafından Mimar Mustafa Ağa'ya tamamlattırılmıştır. (1663-1664) Çarşının asıl mimarı Mustafa Ağa'dır. Yeni Cami Külliyesi'ne dahil olan Mısır Çarşısı, sonradan ilave olmayıp, cami ile birlikte yapılmıştır.

19. Yüzyılda Mısır Çarşısı (Bazar Égyptien) (The Illustrated London News, Oct. 15, 1853)

Bina önceleri medrese olarak kullanılmıştır. Burada yaşayan mollaların ayaklanması üzerine çarşıya çevrilmiştir. **Mısır Çarşısı** "L" biçiminde bir bina olup altı kapısı vardır. İlk devirde çarşıya **Valide Çarşısı** veya **Yenikapı Çarşısı** ismi verilmiş ise de 18.yy ortalarından itibaren Mısır Çarşısı ismiyle tanınmıştır. Buna sebep burada satılan drog ve baharatın genellikle Mısır yoluyla gelmesidir.

Bina çarşı haline getirildikten sonra aktar ve pamukçulara tahsis edilmiştir. Altı kapısından üç tanesi (Yenicami, Haseki, Çiçekpazarı) pamukçulara, üç tanesi (Balıkpazarı, Hasırcılar, Ketenciler) aktarlara ayrılmıştır. Bu dönemde çarşıda bulunan 100 dükkandan 49'u aktarlara geri kalanları ise pamukçu ve yorgancılara verilmiştir.

Aktarlara ait olan dükkanlar iki kısımdan ibaretti. Önde drog kaplarını sıralamaya yarayan bölüm, arkada ise depo ve imalathane olarak kullanılan kısım bulunuyordu. Geceleri dükkanların önleri ahşap kepenkler ile kapatılırdı. Dükkanların önlerinde ahşap süslemeler bulunur, droglar ise özel biçimli cam kavanoz, top-

rak çömlek, tahta veya teneke kutularda saklanırdı. Bazı dükkanların saçaklarında dükkanların kolayca tanınmasını sağlayan bir sembol (yangın kulesi, küçük bir kayık, devekuşu yumurtası, makas, püskül gibi) bulunurdu. Bu semboller yardımıyla halk dükkanı kolayca bulabiliyor ve başkalarına tarif edebiliyordu.

5.3.3. ECZACILIK VE ECZANELER

Anadolu'da ilk eczaneler Selçuklu döneminde kurulan hastanelerde açılmıştır. Bunların ilki de Kılıç Arslan'ın kızı Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti üzerine, 1206 yılında Kayseri'de yapılmış olan **Gevser Nesibe Sultan Şifahanesi** nde bulunmaktadır.

Hastane eczanelerinde drog sağlamak ve ilaç hazırlamak işleri ile görevli uzman kişiler bulunuyordu. Hastane vakfiyelerinde bunların isimleri, görevleri, özellikleri ve aldıkları ücretler hakkında bilgiler vardır.

Bursa Darüşşifası vakfiyesinde (1400) bu hastanede ilaç hazırlama işleri ile ilgili olarak **saydalan**, **şerbetiyan** ve **uşşaban** olmak üzere üç unvan sayılmaktadır.

Fatih (1470), Süleymaniye (1555) ve Edirne (1486) Darüşşifalarının vakfiyelerinde drogları sağlayan, ilaç ve macunları yapan kişiler için **aşşab**, **şerbetçi** ve **edviyeküp** gibi meslek isimleri kayıtlıdır.

Bu kişiler genellikle ilaç hazırlamakla görevli iseler de, yaptıkları ilaç şekline veya işe göre isimleri değişmektedir. Yani ilaç hazırlayan kişiler arasında bir uzmanlaşma bulunmaktadır.

Süleymaniye Darüşşifası'nın vakfiyesinde bu hastanede çalışanlar arasında eczacıdan başka **eczacı kalfası, ilaç kılarcısı ve ilaç vekilharıcı** gibi ilaçların yapımı, muhafazası ve satın alınması gibi işlerle ilgili kişilere de yer verildiğini görüyoruz.

İstanbul'da Avrupa'dakilerine benzer ilk özel eczanelerin 18.yüzyılın ortalarında yabancı uyruklu eczacılar tarafından açıldığını ve Kırım Savaşı (1854) sırasında Avrupa devletlerinin orduları ile birlikte İstanbul'a gelen yabancı hekim ve eczacıların etkisi ile sayılarının arttığı sanılmaktadır. Bu tarihlerde İstanbul'da tamamı yabancı uyruklulara ve azınlıktan olan kişilere ait 45 eczane bulunuyordu. Bu eczanelerin çoğu Beyoğlu (Péra) ve Galata semtlerinde toplanmıştı.

İstanbul'da halen çalışmakta olan en eski eczane **1757** (1171 hicri) yılında Bahçekapı semtinde (Hamidiye cad. no: 32) açılmış olan "**İki Kapılı Eczahane**"dir. Bu eczanenin ilk defa kimin tarafından açıldığı bilinmemekle birlikte kayıtlara göre 1891 yılında Eczacı **Gorgi Tülbentçiyan**'a geçmiştir. 1902 yılında ise **Batis Gorgi Tülbentçiyan** (1883 - 1957) (Sivil Tıbbiye Mektebi, Eczacı kısmı 1902 yılı mezunu) devralmıştır. Bu eczacı, eczanenin 1957 yılına kadar sahibi olmuş ve 1946 yılında Bahçekapı'dan Talimhane semtine (Aydede Cad. No: 8) nakletmiştir. Bu eczacının vefatı üzerine eczane, oğlu **Jorj Tülbentçi** (İstanbul Eczacı Okulu 1953 mezunu) tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

İki Kapılı Eczane bugün Taksim, Talimhane semtinde (Şehit Muhtar Cad. No: 13) halk sağlığına hizmet etmektedir. Eski döneme ait, is-

minden başka hemen hemen hiçbir şeye sahip değildir.

1850 yıllarından önce İstanbul'da eczacılık genellikle bir eczane idaresi için gerekli her türlü bilgiden yoksun pratisyenler tarafından yapılıyordu. Bu tarihlerde Askeri Tıbbiye Mektebi'nin Eczacı sınıfında diplomalı eczacı yetiştiriliyorsa da, bunlar yalnız ordunun ihtiyacını karşılıyor ve bu nedenle de şehir eczaneleri karşıarak usulüne göre yetişmiş eczacılar tarafından işletiliyordu.

1831 yılında Beyoğlu semtinde çıkan büyük yangında bu bölgede bulunan hemen bütün eczaneler yanmış ve Askeri Tıbbiye Mektebi kimya hocalarından **A.Calleja Bey**'in Hekimbaşı Behçet Mustafa Efendi'ye ricası üzerine, Beyoğlu ve Galata semtlerinde eczane sayısını 25 olarak saptayan fermanın çıkarılması sağlanmıştır.

Bu ferman uyarınca bu bölgede uzun süre eczane miktarı 25 olarak muhafaza edilmiştir. Bu sınırlama sonucu olarak eczane açmak için gedik usulü uygulanmaya başlanmıştır. Yani bu bölgede eczane açmak için burada eczanesi olan birisinden veya eczane sahibinin varislerinden eczane açma hakkını satın almak gerekiyor ve ruhsat devri için bazen çok yüksek fiyatlar isteniyordu.

1852 yılından sonra bu bölgede gedik uygulaması zayıflamış ve sınırlamaya karşın yeni eczanelerin açıldığı görülmüştür. Bu dönemde eczacılık ustası (Maître en pharmacie) miktarı fazlalaşmış ve bu nedenle de bu kişiler eczacılık yanında hekimlik de yapmaya başlamışlardır.

Bu dönemlerde eczanelerde gece nöbeti uygulaması henüz uygulanmıyordu, ilaç ve drog fiyatları da fevkalade yüksek bulunuyordu.

2 Şubat 1861 (22 Recep 1277) tarihinde yürürlüğe giren (**Belediye ispençiyarlık sanatının icrasına dair nizamname**) (Règlement sur l'exercice de la pharmacie civile) ile eczacıların çalışmaları bir nizama sokulmak istenmiş ve bunun için birçok yeni hüküm ve zorunluluklar getirilmiştir. Bu tüzük ile eczacılık bağımsız bir sanat ve meslek olarak kabul edilmiş ve eczanelerin Avrupa düzeyinde kurumlar haline getirilmesi öngörülmüştür.

Bu dönemde eczaneler, reçete kabul ve ilaç yapım bölümü (laboratuvar) olmak üzere iki kısımdan ibarettir. İki bölüm arasında bulunan küçük bir pencere laboratuvar ile giriş kısmı arasındaki ilişkiyi sağlamaktadır. Reçeteler bu küçük pencereden laboratuvara verilir ve yapılmış ilaçlar da yine bu pencereden alınır.

Droglar özel tahta kutularda veya çekmeceli dolaplarda saklanıyordu. Çekmeceler veya kutuların üzerinde drogların isimleri Latince veya Fransızca olarak yazılırdı. Merhemler veya hulasalar özel porselen kaplarda saklanırdı. Bunlar genellikle Fransa'da yapılmış, silindirik biçiminde, üzeri yıldız yazılı ve kapaklı porselen kavanozlardır. Sıvı ilaçlar ve yağlar değişik şekilli cam şişelere konuluyordu. Bunların üzerlerine konulan etiketler genellikle Fransızca yazılmıştır.

Her eczanede gram, miligram ve santigrama duyarlı olmak üzere üç adet terazi bulunurdu. Kullanılacak maddenin hassasiyetine göre bu terazilerden birinde ölçüm yapılırdı.

İlaçlar hazırlandıktan sonra, şekline göre, kutu veya şişeye konular, ağzı veya kapağı, mühür mumu veya eczanenin özel mührü ile, mühür bozulmadan açılmayacak şekilde, mühürlenirdi. Bu usul 1940 yıllarına kadar sürdürülmüştür.

5.3.4. TÜRK ECZACILAR

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk ve Müslüman eczacıların sayısı çok azdır. Bunun başlıca iki nedeni bulunmaktadır: Birinci neden, Türk ve Müslümanların eczacılığı esnafılık kabul ederek bu mesleğe itibar göstermemeleri, ikincisi ise "eczacılık stajı" için çalışılacak eczane bulmanın zorluğudur. 1890 yıllarına kadar İstanbul'da eczane sahiplerinin hemen tümü gayrimüslim idi. Bunlar yanlarına Müslüman çırak almayı kabul etmedikleri gibi, Müslümanlar da genç çocuklarını çırak olarak, gayrimüslim bir kişinin yanına göndermeyi arzu etmiyorlardı.

İlk Türk eczane sahiplerinden **Ethem Pertev** de çıraklık yaparak staj belgesi almak için bir eczane bulmakta güçlüklerle karşılaşmıştır. Sonunda amcası, zamanının tanınmış hekimlerinden **Dr.Hacı Nafiz Paşa**'nın (1839- 1929) araya girmesi ile mesele halledilmiştir.

Dr.Nafiz Paşa hükümet katında girişimlerde bulunarak Türk gençlerinin eczane stajlarını askeri ve sivil hastanelerin eczanelerinde yapabilmelerini sağlamış ve bu şekilde Türk gençleri de eczacı sınıfına girme olanağına kavuşmuşlardır.

Askeri Tıbbiye Mektebinden 1840, Sivil Tıbbiye Mektebinden 1870 yılından itibaren, az miktarda Türk ve Müslüman eczacı mezun olmuş ise de bunlar genellikle ordu ve devlet hastanelerinde görev almışlardır. Bu nedenle de şehirlerdeki özel eczaneler uzun süre yalnız yabancı uyruklu veya azınlıklardan olan eczacılar tarafından açılmış ve yönetilmiştir.

İlk Türk Eczacı
Halil Hamdi Bey (Ö.1909)
T. Baytop Koleksiyonu

İlk Türk eczahanesi 1880 yılında **Ecz.Halil Hamdi Bey** tarafından "**Eczâhane-i Hamdi**" adı altında Zeyrek (Unkapanı) semtinde açılmıştır. Bu eczahaneyi Ethem Pertev (1895), Beşir Kemal (1898) ve Hasan Rauf (1900) tarafından açılan ünlü eczahaneler takip etmiştir.

1885 nüfus sayımına göre İstanbul'un nüfusu 873.565 kişidir. Buna göre bu dönemde İstanbul'da yaklaşık 3300 kişiye bir eczane düşmektedir.

Aynı yıl Anadolu illerinde bulunan eczane sayısı ise şöyledir:

Adana:	5
Ankara:	2
Bursa:	7
Diyarbakır:	8
Edirne:	7
Erzurum:	4
İzmir:	40
Konya:	2
Trabzon:	3

10 yıl sonra, yani 1900 yıllarında İstanbul'daki özel eczane sayısının 217 olduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında aşağıda isimleri yazılı yalnız 10 eczanenin sahibi Türk'tür:

Ahmet Hamdi: Vezneciler, Ali Haydar: Bab-ı Âli Caddesi no: 32, Ali Süreyya: Divan yolu No: 171, Beşir Kemal: Bahçekapı, Cemal Mehmet Kazım: Üsküdar İskele Cad., Ethem Pertev: Ak-saray No: 188, Hasan Rauf: Divanyolu, Mehmet Kazım: Beşiktaş İskele Sokağı karşı No: 90, Lütfi İbrahim: Pangaltı, Çayır Cad., Nüşet Ahmet: Divan yolu, No: 108

5.3.5. ECZACILIK ÖĞRETİMİ

Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu döneminde de, 19.yüzyılın ortalarına kadar eczacılık mesleği bir ustanın yanında tamamen pratik olarak öğreniliyordu. Teorik öğretim Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane de "Eczacı Sınıfı"nın açılması ile başlamıştır.

- 1- Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane (Askeri Tıp Mektebi 1839)
- 2- Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane (Sivil Tıp Mektebi 1867)
- 3- Haydarpaşa Askeri Sağlık Mektebi (1876)
- 4- Şam Tıp Mektebi (1903)
- 5- Eczacı Mektebi (1909)

Bu yüksek okullara gitmek için Rüştiye (ortaokul) ve idadi (lise) mekteplerini bitirmiş olmak gerekirdi. Bu okullarda öğrenime devam etmek isteyenler için, özel olarak bu okullara öğrenci yetiştiren Rüştiye ve İdadiler de vardı. Eczacı ve veteriner rüştiyesi Eyüp'te, Tıbbiye İdadisi (tıp lisesi) ise Çengelköy'de bulunuyordu.

1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de Dr.Bernard'ın açtığı eczacılık sınıfına giren öğrenci, üç sene süresince kimya, nebatat, saydelâni, müfredat-ı tıp okuyacak ve pratik eczacılık öğrenecekti.

5.3.6. MESLEK KURULUŞLARI

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, eczacılık cemiyetlerinden ilki **6 Mayıs 1864** tarihinde **Ecz.G.Della Sudda**'nın çalışmaları sonucunda yabancı uyruklu ve azınlığa mensup eczacılar tarafından kurulmuş ve kısa bir süre sonra faaliyeti sona ermiştir (42). Çok kısa ömürlü olan bu cemiyetin haricinde kurulan cemiyetler ise şunlardır:

5.3.6.1. Société de Pharmacie de Constantinople (Cemiyet-i Eczâciyan der Asitâne Âliye)

İstanbul eczane sahipleri tarafından 9 Haziran 1879 günü İstanbul'da kurulmuştur. Bu cemiyetin kurucu üyeleri ve ilk yönetim kurulu üyeleri tümüyle azınlığa mensup eczacılardan teşekkül etmiştir. Cemiyetin ilk yönetim kurulu **Charles Bonkowski, Adolph Matkovich, Joseph Zanni, Pierre Apéry, Gregoria Sinan, Michel Helm**'den oluşmuştur (43). Cemiyet Başkanlığı'na **Charles Bonowski** seçilmiş; **Pierre Apéry**'nin önerisiyle de "kadehe sarılı yılan sembolü" cemiyetin amblemi olarak kabul edilmiş ve bu sembolün dernek mühründe de bulunması kararlaştırılmıştır. İlk üye sayısı 185 olan bu cemiyet 18 Eylül 1882 tarihinde yapılan toplantıdan sonra kapatılmış ve 10 yıl sonra 1892'de çalışmalarına tekrar başlayabilmiştir. 8 Eylül 1892'de yapılan toplantıda **Charles Bonkowski**'nin işlerinin çokluğu nedeniyle cemiyet başkanlığından istifa etmesiyle kendisi cemiyetin onursal başkanlığına getirilmiş; yerine **Della Suda Faik Paşa** seçilmiştir. 23 Şubat 1893'te yeni cemiyet tüzüğü uyarınca, yapılan seçim sonucunda cemiyet başkanlığına **André Lefaki** seçilmiştir. Aynı isimle üçüncü kez 85 üye ile kurulan cemiyette o tarihte sadece iki Türk bulunmaktaydı. Cemiyet'in merkezi Beyoğlu'ndaki Pera Han'ın ikinci katında bulunan **Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane**'nin lokali olup onbeş günde bir Perşembe günleri burada toplanılmaktaydı. Çalışmaları daha sonra polis tarafından yasaklanan bu cemiyet, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile yeniden canlandırılmaya çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır (44).

Cemiyet, eczaneleri mâli yönden güçlendirerek geçinmelerini sağlamak ve aralarındaki haksız rekabeti önlemek için eczane sayısının sınırlanmasına, bütün eczanelerin uyacağı bir

ilaç tarifesinin yürürlüğe konulması, diploma-sız eczacıların çalışmalarının önlenmesi, gece nöbet tutulması, aktar, depo ve hekimlerin ilaç satmasının önlenmesi gibi konularda pek çok emek harcamış ve bazı yönetmelik tasarıları hazırlamış ise de, karşılaştığı yasal ve mesleki güçlükler nedeniyle bu arzularını gerçekleştirme olanağı bulamamışlardır.

5.3.6.2. Association des Pharmaciens Étrangers (Yabancı Eczacılar Birliği)

Bu birlik İstanbul'da yabancı uyruklu eczacılar tarafından 1907 yılında kurulmuştur.

5.3.6.3. Osmanlı Eczacı İttihat Cemiyeti (Union Pharmaceutique Ottomane)

1908 yılında Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, memlekette yeni bir ortam meydana gelmiş ve meslek mensupları aralarında birlik ve yardımlaşmayı sağlamak için cemiyetler kurma girişimlerine başlanmıştır.

Eczacılar da zamanın tanınmış eczacılarından **Hamdi Bey, Ethem Pertev, Hasan Rauf ve Beşir Kemal**'in öncülüğünde, bir "Eczacılar Cemiyeti" kurmak amacıyla Haliç Feneri'nde bir açık hava gazinosunda toplantı yapmışlardır. Bu toplantıya 250'nin üzerinde eczane sahibi (İstanbul'daki eczane sahiplerinin neredeyse tamamı) katılmıştır. Bu toplantıda "**Osmanlı Eczacı İttihat Cemiyeti**" adı altında bir cemiyet kurulmasına karar verilmiş ve cemiyetin idari heyeti seçilmiştir. Bu toplantıda ayrıca ilaç fiyatlarını saptamak için "Tarife Komisyonu" ile "Eczacılar ve Eczaneler Kanunu Komisyonu" oluşturulmuştur. Bir süre sonra Türk olmayan üyelerden birçoğu cemiyetten ayrılarak **Devlet-i Osmaniye Eczacılar Cemiyeti**'ni kurmuşlardır.

5.3.6.4. Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman (Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti)

Bu cemiyet Kasım 1909 tarihinde, çoğunluğu Türk olmayan eczacılar tarafından, İstanbul'da kurulmuş, ilk başkan olarak **Pierre Apéry** seçilmiştir. Tüm ülke eczacılarını bir arada toplamayı amaçlayan bu cemiyet 46 maddeden oluşan bir tüzük hazırlamıştır (45). Bütün çabalarına rağmen sivil eczacılıkta yapılmak istenen düzen sağlanamamış ve ilaç fiyatlarına bir tarife getirilememiştir. Cemiyet yabancı uyruklu ve azınlık üyelerin çoğunluğuyla kurulmuş olmasına rağmen Türk eczacılar cemiyete etkili olmaya başlamışlar, başkanlık ve genel sekreterlik gibi önemli görevlere gelebilecek kadar kuvvetlenmişlerdir.

5.3.6.5. Farmakeftiki Enosis Smirneon (Association des Pharmaciens de Smyrne)

1909 yılında İzmirli Rum eczacılar tarafından İzmir'de kurulan bu cemiyetin yönetim kurulu başkanlığına **Ecz.Tasos Argiropulos** seçilmiştir. Birlik 1915 yılında çalışmalarına son vermiştir (46). İzmir'in Yunan işgali altında bulunduğu yıllarda Birlik eski üyeleri tarafından tekrar canlandırılmış ve ismi **Küçük Asya Eczacılık Cemiyeti (Mikroasiatikos Farmakeftikos Silogos)** olarak değiştirilmiştir. Rumların İzmir'i terk etmesi üzerine de 1922'de cemiyetin faaliyetleri sona ermiştir (47).

5.3.6.6. Dersaadet Ecza Tüccârânı Cemiyeti (Association des Droguistes de Constantinople)

İstanbul'da ecza ticareti ile uğraşan kişiler (35 ecza deposu ve aktar) 12 Mart 1921 tarihinde toplanarak bir Ecza Tüccarları Cemiyeti kurulmasına karar vermiş, cemiyet başkanlığına da

H.Lafontaine'i seçmişlerdir. Ancak 1927 tarihinde çıkan 984 sayılı Ecza Depoculuğu Hakkında Yasa ile bu birliktelik bozulmuştur.

5.3.6.7. Türkiye Eczacıları Cemiyetleri (48)

Cumhuriyet'in ilânından sonra eczacılık meslek kuruluşlarının yeniden örgütlenmesinde bir hızlanma olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti döneminde kurulan dernek Türkiye Eczacıları Cemiyeti adını almıştır. Bu kuruluş değişik tarihlerde adında değişiklikler yapmıştır. Bu nedenle kuruluşlardan bazıları bu derneğin ana başlığı altında gösterilmiştir. Bunlar 1928'de kurulan ve sadece İstanbul'da faaliyet gösteren **İstanbul Eczacıları Cemiyeti**, 1929'da kurulan **Türkiye Eczacıları Cemiyeti**, 1930'da İstanbul'da eczane sahibi olan veya olmayan eczacılarla, ecza ticareti sahipleri ve Anadolu'daki eczacıların katılmasıyla kurulan **Türk Farmakolog Birliği**, 1935'te kurulan **Türkiye Emgen Kurumu** ve 1937'de kurulan **Türkiye Eczacıları Cemiyeti**'dir. Daha sonra eczacılık mesleğiyle ilgili kurulan örgütler ise 1950'de Remzi Kocaer, Necdet Şahin, Zühdü Anıt, Saadettin Evliyazade, Tevfik Işıksal, Said Bayer tarafından kurulan **Türkiye Eczacıları Yardımlaşma Derneği**, 1951'de Feridun Frik, Turgut Bayar, Fuat Mirel, Rıza Derviş, Abidin Erker, Sadettin Gürel, İbrahim Arslan, Enver Yelkenci tarafından kurulan **Türkiye Müstahzarat İthalatçıları Cemiyeti**, 1951'de kurulan **Türkiye Tıbbi Müstahzar Sanayi ve Laboratuvarları Cemiyeti**, 1956'da kurulan **Türk Eczacılar Birliği (TEB) (49)**, 1966'da kurulan **Türkiye Hekimler ve Eczacılar Sendikası**, 1966'da Ankara'da kurulan **Farmasötik Bilimler Ankara Derneği**, 1988'de kurulan **Sağlık Meslek Bilimleri Danışma Kurulu**, 1989'da kurulan **Tüm Eczacı Kooperatifleri Birliği**'dir (50).

5.3.7. KODEKS

Osmanlı İmparatorluğu döneminde resmi bir kodeks (pharmacopoea) hazırlanmamış; uzunca bir süre Fransız kodeksi (Codex Français) resmi kodeks olarak kabul edilmiştir. Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kararlarına göre eczacılar bütün preparatları Fransız kodeksine uygun hazırlamak zorunda idiler. Ayrıca **F. Dorvault**'nın kitabından (L'officine, Répertoire général de pharmacie pratique) (51) da yararlanılıyordu. Bu dönemde kodeks niteliği taşıyan iki kitap yayınlanmıştır:

5.3.7.1. Pharmacopoea Castrensis Ottomana (Pharmacopée Militaire Ottomane)

Dr.C.A.Bernard tarafından 1844 yılında İstanbul'da basılmıştır. 161 sayfa olup metin kısmı Latince ve Fransızca'dır. Ayrıca drogların Türkçe isimleri (Latin harfleriyle) de verilmiştir.

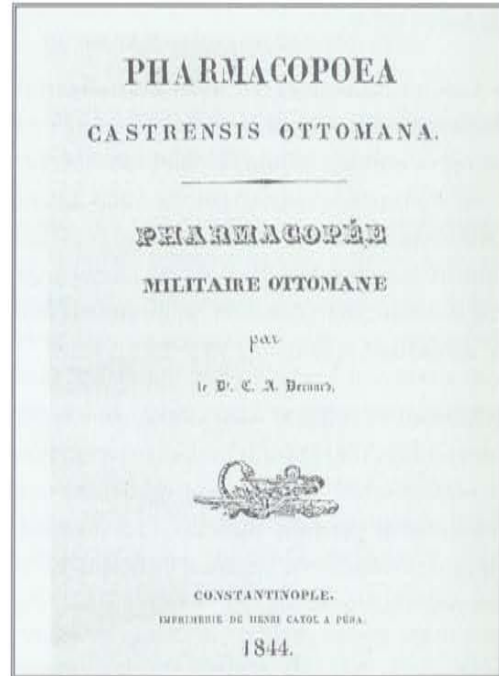
5.3.7.2. Dustur-ül Edviye

Mekteb-i Mülkiye Fenni İspençiyari (Galenik Farmasi) muallimi **Dr.Binbaşı Hüseyin Bey** tarafından yapılmış, 1866 tarihli **Pharmacopée Française**'nin (Fransız kodeksi) Türkçe çevirisi olup 1291 yılında (miladi 1882) İstanbul'da basılmıştır (52).

1914 yılında **Ecz.Ethem Pertev** ve **Ecz.Hasan Rauf**'un öncülüğüyle bir Türk kodeksi hazırlanmış ise de bu çalışma basılmadan kalmıştır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte "Kodeks" konusu tekrar gündeme alınmış ve zamanın Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı **Dr.Refik Saydam**'ın yakın ilgi ve yardımlarıyla 3 Mart 1926 tarih ve 767 sayılı "Türk Kodeksi Hakkında Kanun" Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından

kabul edilmiştir (53). Kurulan Kodeks Komisyonu 17 Nisan 1926 tarihinde çalışmaya başlayarak 7 Ocak 1929 tarihinde görevini tamamlamış ve Türk Kodeksi müsveddelerini Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na teslim etmiştir. Türk Kodeksi, İstanbul'da Zelliç Biraderler Matbaası'nda basılmış, çok güzel bir şekilde ciltlenmiş ve numaralandıktan sonra 1930 yılında eczacılara dağıtmaya başlanmıştır. Türk Kodeksi Hakkında Kanun uyarınca **1940 Türk Kodeksi, 1940 Türk Kodeksi Süplemanı** (1948), ilâveli 2. Baskı (1948) ve 1974 Türk Kodeksi hazırlanarak yayınlanmıştır (54). 1974 Türk Kodeksi'nin ismi "Türk Farmakopesi" olarak değiştirilmiştir. Günümüzde "**Avrupa Farmakopesi**" resmi farmakope olarak kabul edilmiştir.

İlk Osmanlı Farmakopesi'nin (Pharmacopée Militaire Ottomane) kapagi, 1844 (Turhan Baytop Koleksiyonu)

5.4. CUMHURİYET DÖNEMİ

Cumhuriyetin ilk yıllarında Sıhhat Vekaleti (Sağlık Bakanlığı) müfettişliğine atanmış olan **Ecza İsmail Hakkı Yeşilyurt**, 1924 yılında eczacılık ve eczanelerin durumunu söyle anlatmaktadır:

1924 yılı Ekim ayı başındaki durum kısaca şu şekilde idi:

a- Ecza Ticarethaneleri: Mütareke yıllarında her müsaade isteyen esnafa birer Ecza Deposu ruhsatı verilmiş olup yalnız İstanbul'da 70 kadar Ecza Deposu vardı. Bunlardan yalnız 10 tanesi muhteviyatı itibari ile Ecza Deposu'na benziyor idiyse de, geri kalanı kirli bir şekilde ancak aktar dükkanına benziyor idi.

b- Eczaneler: İstanbul ve çevresinde bulunan eczanelerin sayısı 300 civarında idi. Bunlar bazı bölgelerde birbirine sıkışık olduğu gibi alışverişleri kit ve dükkanları da hemen hemen boş bir vaziyette ve mali bakımdan acınacak bir halde idiler.

c- Galenik maddeler ve tıbbi müstahzarlar: Bunlardan galenik maddeler kodekse göre yapılmış ve oldukça muntazam bir halde idi. Yerli müstahzarların sayısı pek az olup bunlar ruhsatnâmeli idiler. Yabancı müstahzarlara gelince, bunlar geliş güzel ve müsaadesiz girmiş olduklarından bunların ne formülleri belli ne de sayıları mâlum idi.

d- Kontrol ve teftiş: O vakit yürürlükte olan 22 Recep 1277 (1861) tarihli "Belediye ispençiyarlık nizamnamesi" teftiş ve kontrolde esas olup çok eskiden yapılmış olan bu nizamnamenin mevzuatı mahdut ve zamanın ihtiyacını karşılamaktan çok uzak idi.

e- Meslekte iktisadi durum: Merhum **Ethem Pertev** ve **Beşir Kemal** gibi çalışkan birkaç meslektaş bulunması ile beraber esaslı teşeb-

büslere girişmek için elde işe yarar bir sermaye de yok idi.

Her alanda olduğu gibi, eczacılık alanında da Cumhuriyet dönemi ile birlikte, köklü değişiklikler olmuş ve Türk eczacılığının da çağın koşullarına uygun bir duruma gelebilmesi için her türlü gayret gösterilmiştir.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında memleketimizde eczacılık, ecza ticareti, depoculuk ve ilaç ve galenik preparatlar yapımı büyük ölçüde azınlıklar ve yabancı uyruklu kişiler elinde veya kontrolünde idi.

Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi ve 1928 yılında uygulanan eczanelerin sınırlandırılması kararı, bu durumu Türklerin lehine çevirmiş ve azınlıklar tarafından yönetilen bir çok eczane, depo ve imalathane Türklerin idaresine geçmiştir.

Bu yeni dönemde Türk eczacısı sonsuz bir gayret, Türklerin bu alanda da başarılı olabileceği inancı, sabır ve özveri sonucu çağdaş eczacılık kurumları yaratarak bunları yönetmeyi başarmıştır.

Bunların içinde **Hüseyin Hüsnü Arsan, Kemal Atabay, Hasan Derman, Ferit Eczacıbaşı, M. Nevzat Pısak, Dr.İ.Ethem Ulugay, İsmail Hakkı Yeşilyurt**'u sayabiliriz.

Cumhuriyet Hükümeti, eczacılık öğretim kurumu olarak, Kadırga semtinde köhne bir konakta öğretim yapmaya çalışan bir kurum (Eczacı Mektebi Alisi) devralmıştır. Zamanın Mektep Müdürü **Dr.Server Hilmi**'nin (**Büyükaksoy**) gayretleri ve Hükümet yardımları ile Eczacı Mektebi'ne Beyazıt Meydanı'nda bir bina sağlamış ve mektep 1926 yılında bu binaya taşınmıştır. 1933 reformu ile eczacılık öğretiminin yüksek bir seviyede yapılabilmesi için Avru-

pa'dan öğretim üyeleri (**K.Bodendorf, C.H. Brieskorn, P.Duquenois, A.Heilbronn ve L. Rosenthaler**) getirilmiş olmasına karşılık öğretimde istenen olanaklara (yeterli bina, araştırma laboratuvarı, apareyler ve öğretim elemanları gibi) sahip olunamamıştır. Bu nedenle **Ecz. Prof. Dr. Sarım Çelebioğlu**, 1950 yılından itibaren, eczacılık öğretiminin çağdaş düzeye erişebilmesinin ancak Eczacı Okulu'nun "fakülte" haline getirilmesi ile mümkün olacağı düşüncesini tekrar ortaya atmıştır.

Prof.Çelebioğlu, sonunda okulun "fakülte" haline getirilmesi için verdiği uğraşta başarılı olmuş ve bir süre Eczacılık Fakültesi öğretim üyesi olarak çalışma mutluluğuna erişmiştir.

Eczacılık öğretim kurumunun "fakülte" haline getirilmesinin yararlarını savunanlardan biri de Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Materia Medica (İlaç bilgisi) öğretim üyesi **Prof.Dr. Mustafa Suner** olmuştur. Onun başarılı ve akılcı çalışmaları sayesinde Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Profesörler Kurulu Ankara'da bir eczacılık fakültesi açılması için karar almış ve bu karar uyarınca Türkiye'nin ilk eczacılık fakültesi olan **Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi**, 1960 yılında öğretime başlamıştır. Bunu 1962 yılında **İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi** izlemiştir.

5.4.1. ECZACILIK VE ECZANELER

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde eczaneler sadece büyük şehirlerde toplanmış olup, bazı il ve birçok ilçede eczane bulunmuyordu.

1924 yılında İstanbul'da 300 kadar eczane vardı. (1927 yılında İstanbul'un nüfusu 690.857 kişidir.) Bu eczanelerin durumu Sağlık Bakanlığı Müfettişi Ecz.İ.H.Yeşilyurt tarafından şöyle belirtilmektedir.

"İstanbul ve çevresinde bulunan eczanelerin sayısı 300 kadar olup bunlar bazı bölgelerde birbirine sıkışık olduğu gibi, alışverişi küt ve dükkanları da hemen hemen boş bir vaziyette ve mali bakımdan da acınacak bir halde idiler."

Bu duruma bir çare bulmak, eczacıları ve eczaneleri mâli bakımdan kuvvetlendirmek ve halk sağlığına yardım eden kurumlar haline getirmek için 1927 yılında **964 sayılı "Eczaneler ve eczacılar hakkında kanun"** çıkarılmıştır. Bu kanun eczacılığın düzene konması ve kalkınması yönünden büyük yararlar sağlamıştır. Bu kanun aynı zamanda eczane tahdidini (sınırlaması) getirmiştir. Bu husus kanunun 18. ve 19. maddeleri ile sağlanmıştır (55):

Madde 18 – Bir mahalde bulunan eczanelerin adedi o mahallin nüfusuna göre tespit olunur.

Madde 19 – Nüfusu on binden aşağı olan kasabalar veya şehir ve kasabalar hududu içinde bulunmakla beraber şehir ve kasabalardan müstakil veya müfrez olarak bulunan mahallerde bir eczane açmağa müsaade olunup, nüfusu on binden yukarı olan mahallerde her on bin nüfusa kadar bir eczane açılabilir.

Bu yasanın 18. ve 23. maddeleri uyarınca, 8 Mayıs 1928 tarihinde verilen bir emirle İstanbul'da bulunan eczanelerden 90 tanesi kapatılmış ve 17 tanesinin de yeri değiştirilmiştir. Kapatılan eczanelerin çoğu, eczacılık diploması bulunmayan, eczacılık müsaadesi ile çalışan veya Müslüman olmayan azınlıktan kişilerin işlettiği eczanelerdir.

5.4.2. ECZACILIK ÖĞRETİMİ

Ülkemizde eczacılık öğretimi ilk kez 1839 yılında **Mekteb-i Tıbbiye** bünyesinde açılan "Eczacı sınıfı" ile başlamıştır. Cumhuriyet döneminin başlangıcında Eczacı Mektebi, Tıp Fakültesine bağlı olarak 1909 yılında yerleştiği Kadırga Meydanı'ndaki **Menemenli Mustafa Paşa** konağında Dış Hekimliği Mektebi ile birlikte öğretim yapıyordu.

Mektebe 1924 yılından itibaren lise çıkışlı öğrenciler alınmaya başlanmıştır. Öğretim süresi üç yıldır ve öğretim programı olarak **Paris Eczacılık Fakültesi** programlarına yakın bir program uygulanmaktadır. Öğretim programında zaman zaman değişiklik yapılmıştır. Bazı derslerin okutuldukları yıllar değiştirilmiş ve bazı yeni dersler konuları (1926 yılında ilave edilen hayati kimya ve hidroloji gibi) programa alınmıştır.

Türkiye'de eczacılık öğretim kurumları uzun süre Eczacı Mektebi, Eczacı sınıfı veya Eczacı Şubesi gibi isimler altında idare edilmiştir.

Prof.Dr.Turhan Baytop'un hazırladığı "1923-1973 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde Eczacılık Öğretimi, Araştırmaları ve Yayınları" isimli kitapçıkta (56) İstanbul Üniversitesi'nde eczacılık öğretimi altı kısımda incelenmektedir:

1. 1839–1907 Mekteb-i Tıbbiye Devresi

2. 1908–1922 Tıp Fakültesi, Devre I

3. 1923–1932 Tıp Fakültesi Devre II (1925 yılında Eczacı Mektebi Kadırga'daki ahşap ve köhne binadan çıkarılarak Eczacı Mektebi olarak hazırlanan Beyazıt'taki Jandarma Komutanlığı'nın binasına nakledilmiştir.

4. 1933–1942 Fen Fakültesi Devresi (1933 Üniversite reformu ile bu tarihe kadar Tıp Fakültesi'ne bağlı olan Eczacı Mektebi'nin yönetimi Fen Fakültesi'ne verilmiş ve Fen Fakültesi'nin yönetimi 1944'e kadar devam etmiştir. 1944'te ise mektebin idaresi tekrar Tıp Fakültesi'ne bağlanmıştır.

5. 1963–1973 Eczacılık Fakültesi Devresi (1962 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın onamı ile İstanbul Üniversitesi Eczacılık Okulu "**İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi**" haline gelmiş ve 4 Kasım 1963 tarihinde fakülte halinde öğretime başlamıştır.

5.4.3. TÜRK ECZACILIK GÜNÜ

Bir çok meslekte olduğu gibi, eczacılık mesleğinin de bir arada toplanıp sorunlarını, meslekteki ilerlemeleri, gelecekte yapılması düşünülen işlerin toplu olarak görüşülebileceği bir "**Eczacılık Günü**" olmasını eczacılar eskiden beri istemekteydiler (57).

Türk Eczacıları Birliği'nin 3.Büyük Kongresi (Kasım 1958), bir eczacılık günü tarihinin saptanması hakkında karar almıştır. Bu konuda Prof.Dr.Turhan Baytop tarafından hazırlanan rapor Türk Eczacılar Birliği Merkez Heyeti'nin 20 Eylül 1967 tarihli toplantısında görüşülmüş ve Türkiye de ilk eczacılık öğretiminin yapıldığı kuruluş olan **Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane**'nin (Askeri Tıp Mektebi) Sultan II. Mahmut tarafından açıldığı gün olan 14 Mayıs günü "**Eczacılık Günü**" olarak kabul edilmiş ve ilk "**Eczacılık Günü**" toplantısı **14 Mayıs 1968** tarihinde İstanbul'da yapılmıştır.